

Erol ÇETİN

İNANCIN İMAN
HAYATINA
YANSIMASI
BAĞLAMINDA
DEİZM ELEŞTİRİSİ

2. Baskı

İNANCIN İMAN HAYATINA YANSIMASI BAĞLAMINDA DEİZM ELEŞTİRİSİ

Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı

Dr. Öğr. Üyesi EROL ÇETİN

Hiperyayın: 256
Araştırma-İnceleme

Yazarı
Erol Çetin

Genel Yayın Editörü
Hatice Bahtiyar

Mizanpaj ve Kapak Tasarım
Zeynel Engin

ISBN: 978-605-281-092-7
e-ISBN: 978-605-281-091-0

1.Baskı: İstanbul, 2018

Copyright© Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın telif hakları, 5846 sayılı yasanın hük-
müne göre, kitabı yayımlayan Hiperlink Eğitim İletişim Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti ve
Erol Çetin'e aittir. Yayımcının ve yazarın izni olmaksızın elektronik ve mekanik her-
hangi bir kayıt sistemi veya fotokopi ile çoğaltılamaz, kopyalanamaz. Ancak kaynak
gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Çetin, Erol
İnançın iman hayatına yansımaları bağlamında deizm eleştirisi / Erol Çetin. – İstan-
bul: Hiperlink Yayınları, 2018.

104 s. ; 21 sm. -- (Hiperyayın; 256)

ISBN: 978-605-281-092-7

e-ISBN: 978-605-281-091-0

Kaynakça var.

1. İslam – İlişkiler -- Deizm 2. Deizm

I. Eser Adı II. Dizi

BL 2773/.Ç48 2018

211.5 ÇET 2018

Baskı - Cilt: Yalın Yayıncılık / www.yalinkitap.com

Yayıncı Sertifika No: 16116

Genel Satış Pazarlama ve Yayınevi

Hiperlink Eğitim İletişim Yayıncılık San. Paz. ve Tic. Ltd. Şti.

Tozkoparan Mah. Haldun Taner Sok. Alparslan İş Merkezi

No: 27 Kat: 6 D: 21 Merter - Güngören / İstanbul

Telefon: 0212 293 07 05-06 Faks: 0212 293 56 58

www.hiperlink.com.tr / info@hiperlink.com.tr

Erol ÇETİN

1981 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. 1999 Yılında Lise, 2003 yılında Lisans, 2007 yılında Yüksek Lisans, 2016 yılında ise Doktora Eğitimini tamamladı. Halen Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	9
I. BÖLÜM	
DEİZMİN MAHİYETİ.	15
1. DEİZM NEDİR?	17
2. DEİZMİN ORTAYA ÇIKMASINDA ETKİN OLAN FAKTÖRLER.	25
3. DEİZMİN DÜNYA VE ÜLKEMİZDE ÖNE ÇIKMASININ FELSEFÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	30
4. DEİZMİN ÖNE ÇIKMASINA NEDEN OLAN FAKTÖRLER	34
4.1. Dünyevileşme	35
4.2. Din-Bilim İlişkisindeki Problemler	36
4.3. Din Dilinin İkna Edici Olma Noktasında Etkisiz Kalması	39
4.4. Akıl Faktörünün Dikkate Alınmaması	40
4.5. Özgürlükten Yoksun Olma Endişesi.	41
4.6. Adanmışlık Psikolojisinin Hakiki Anlamda Birey Olmayı İmkânsız Hale Getirmesi	41
4.7. İletişim Araçlarının Etkisi	42
4.8. Hurafelerin İnsanların Din Algısına Olumsuz Etkisi	43
II. BÖLÜM	
DEİZME YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	45
1. İNANCIN İMAN HAYATINA YANSIMASI BAĞLAMINDA DEİZME YÖNELTİLEN BAŞLICA ELEŞTİRİLER	47

III. BÖLÜM	61
İNANCIN İMAN HAYATINA YANSIMASI VE İSLAM	61
1. İSLAM DİNİNİN İNANCIN İMAN HAYATINA YANSIMASINA VERDİĞİ DEĞER VE ÖNEM.	64
2. GENÇLERİMİZİ DEİZMDEN UZAK TUTMAK İÇİN YAPILMASI GEREKENLER	78
SONUÇ	89
KAYNAKLAR	97

Rabia Neneme ve Hava Teyzeme...

ÖNSÖZ

Tanrı, âlem, Tanrı-âlem ilişkisi, insanın Tanrı ve âlemle olan münasebeti gibi konular geçmişten günümüze hem felsefenin hem de ilahiyatın yoğun bir şekilde üzerinde durduğu hususlar olmuştur. Bu bağlamda Tanrı-âlem ilişkisinde öne çıkan Tanrı tasavvurlarının din felsefesinin ele aldığı temel problem alanlarından birisi olduğunu vurgulamak gerekir.

Günümüz dünyasında öne çıkan ve üzerinde önemli tartışmaların yapıldığı Tanrı tasavvurlarından birisi de deizmdir. Deizmin âleme müdahale etmeyen ulûhiyet anlayışı insanları hayata yansımaları olmayan kuru bir inanca mahkûm etmekte ya da insanlar bu mahkûmiyeti ironik bir şekilde özgürlük olarak değerlendirmektedir.

Bu çalışmada deizmin mahiyeti, günümüzde deizmin öne çıkmasına neden olan faktörler, inancın iman hayatına yansımaları bağlamında deizm eleştirisi, gençleri deizmden uzak tutmak için yapılması gerekenler vb. hususlar felsefî bakış açısıyla ele alınmış olup ayrıca İslam dininde deizme yer olmadığı iddiası üzerinde durulmuştur.

Felsefenin, felsefî düşüncenin hayata yansımaları olmalı hatta doğrudan hayata dokunmalı düşün-

cesinden hareketle yapılan bu çalışma, başta gençler olmak üzere içinde yaşadığımız toplumdaki insanların zihnini meşgul eden deizm konusuna açıklık getirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın din felsefesi sahasına küçük de olsa bir katkı sağlamasını ümit ediyorum, başta Hiper Yayınevi olmak üzere bu çalışmanın yayınlanmasına emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Dr. Öğr. Üyesi Erol ÇETİN
KAHRAMANMARAŞ-2018

GİRİŞ

Âleme müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışını temele alan deizmin, insanların Tanrı'yla olan münasebetlerini izah edebilme noktasında ciddi bir açmaza düştüğü görülmektedir.

Deizmin öne sürdüğü şekliyle, tamamen aşkın olan ve âleme hiçbir şekilde müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışından hareketle, inananların dini duygu ve düşüncelerini tatmin edebilmeleri neredeyse imkânsız hale gelmektedir. İnsan sadece inanmakla kalmayıp aynı zamanda bu inancını iman hayatına aksettiren bir varlıktır. Bu bağlamda deizmin insanları hayata yansımaları olmayan kuru bir inanca mahkûm ettiğini öne sürenler olmuştur.

Deizmin ulûhiyet anlayışının insanların iman hayatına yönelik çok büyük bir tehdit oluşturduğu iddiası, deizme getirilen en ağır eleştirilerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda deizmin pratik ateizm olduğunu iddia edenler dahi olmuştur. Buradan hareketle insanın; duasına, yalvarmasına, pişman olmasına, tövbesine, hüznüne ve neşesine tamamen duyarsız kalan bir Tanrı'ya inanması ya da inanmaması arasında herhangi bir farkın olup olmadığının ciddi bir tartışma konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Günümüz dünyasında deizmin ulûhiyet anlayışına yönelik önemli eleştiriler yapılıyor olsa da dünya ve ülkemiz genelinde deizmin yaygınlaştığına dair ciddi kaygıların olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda bazı insanların özgürlük, kendi olma, dilediği gibi hareket etme, inancını pratiğe dökmeyi gereksiz görme, sadece aklıyla her türlü sorunu çözebileceği kanaatine sahip olma vb. nedenlerden dolayı hayatlarında ilahi bir gücün etkin olmamasını isteyen bir tutum sergilediklerini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak deizmin âleme müdahale etmeyen Tanrı anlayışının insanların inançlarını pratiğe dökmelerini neredeyse imkânsız bir hale getirdiği savının felsefî bir bakış açısıyla ele alınarak bu iddianın doğruluk payının olup olmadığı hususunun aydınlatılması din felsefesi için çok önemli olan bir problem alanını ortaya çıkarmaktadır.

İncanın iman hayatına yansıması bağlamında deizm eleştirisi başlıklı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde deizmin mahiyeti hakkında bilgi verilerek günümüz dünyasında deizmin öne çıkmasına neden olan etkenler ele alınmıştır. İkinci bölümde ise deizme yöneltilen başlıca eleştirilere değinilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise incanın iman hayatına yansıması ko-

nusunda İslam dininin nasıl bir yaklaşıma sahip olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Son olaraksa gençlerimizi deizmden uzak tutmak için nelerin yapılabileceği hususu ele alınmıştır.

I. BÖLÜM
DEİZMİN MAHİYETİ

1. DEİZM NEDİR?

Deizm kelimesi Latince "Tanrı" anlamına gelen "deus"tan gelir. Orijinal haliyle, Tanrının varlığına inanmak anlamına gelir. Batı dillerinin çoğunda teizm kelimesinin yaratıcı ulûhiyet anlayışını ifade etmek için kullanılmasıyla birlikte deizm kendine özgü felsefî bir hüviyet kazanmıştır. (Aydın, 1999, s. 180)

Deizm kelimesinin ilk kullanılışlarından birine, Calvinci bir ilahiyatçı olan Pierre Viret'nin "Instruction Chrestienne" (1564) adlı eserinde rastlanmaktadır. Deizmin günümüzde kazandığı anlamı ile tarifi ayrıca Dryden'in 1682 tarihli "Religio Laici" adlı şiirine yazdığı sunuş ile Samuel Johnson'un 1755'te neşrettiği "Dictionary"de görülmektedir. Bu metinlerde deizmin, herhangi bir vahyedilmiş dine bağlı olmaksızın Tanrı'nın varlığını kabul etmek, bununla birlikte O'nun ilim ve irade gibi sıfatlarını reddetmek suretiyle böyle bir varlığın âlemde tesirleri gözlenen veya tezahür eden hikmet ve inayetin bulunmadığına inanmak, ahireti inkâr, hususi bir dine ait- Tanrı'nın varlığı dışındaki- bütün itikad esaslarını reddetmek anlamına geldiği iddia edilmiştir. (Erdem, 1994, s.110)

Deizm, Tanrıyı sadece bir ilk neden olarak ileri sürmek suretiyle ona başkaca bir nitelik ve güç tanımayan akılcı din öğretisidir. Bu bağlamda deizm, dinin doğaüstü yönünü yok ederek otorite üzerine dayanmayan ve akılla temellendirilen bir din anlayışını benimser. (Başçı, 2018, s. 35-36)

Deizmin kökleri, Aristoteles'in, ezelî olan ve sadece kendi özünü bilen varlık olarak düşündüğü Tanrı tasavvuruna kadar geri gitmektedir. Aristoteles'in Tanrı tasavvuruna göre İlk Muharrik, tıpkı kendisi gibi ezelî olan maddeye hareket vermekte ancak âlemde olup bitenleri bilmemektedir. (Aydın, 1999, s. 177-178)

Deizm, Tanrı'nın âlemi yarattığını kabul etmekle birlikte onunla sürekli ilişkide bulunmadığını ileri sürer. Newton'a göre Tanrı kudretiyle o kadar mükemmel yaratır ki, yarattıklarına bir daha müdahale etme gereği duymaz. Allah sınırsız kudretiyle âlemi kurullarla donatmış ve aynı zamanda onu kıyamete kadar işleyecek bir sistem olarak planlamıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere deizm, mutlak determinist bir sistem öngörmektedir. (Düzgün, 2012, s.206) Bu bağlamda deizmin en önemli ayırıcı özelliği evrenin Tanrı tarafından yaratılması, bu evreni yöneten değişmez yasalar koyması, evreni bu değişmez yasalara terk etmesi

ve evrene müdahil olmayan ilk hareket ettirici olmasıdır. (Ceylan, 2005, s.201)

Deist, Tanrı'nın dünyayı yarattığına ancak devamında dünya üzerinde herhangi bir kontrolünün olmadığına inanan kişidir. Deist ilahi yaratmayı kabul eder ancak ilahi vahyi reddeder. Deiste göre sadece insan aklı, dini ve ahlaki doğruya dair bilmemiz gereken her şeyin cevabını bize verebilir. Deizm 17. Ve 18. Yüzyıllarda daha çok İngiltere, Fransa ve Amerika'da etkili olmuştur. (Rowe, 2000, s.198)

Deizm, Hıristiyanlığın akla aykırı ve hurafi olduğu düşünülen unsurlardan arındırılması istikametindeki bir dini eleştiri hareketidir. (Erdem, 1994, s.110) Deizmin rasyonel bir teoloji anlayışını ifade ettiği kabul edilmiştir. (Dorman, 2009, s.1) Bu bağlamda deizm, her türlü vahyi, risaleti, mucizeyi, ilhamı ve dolayısıyla vahyin bildirdiği Allah'ı, dini inkâr ederek sadece akıl ile idrak edilen bir Yaratıcıyı kabul eden anlayış olarak da tarif edilebilir. (Coşkun, 2017a, s.11)

Deizm, evreni yöneten değişmez yasaları bir kez yarattıktan sonra bir daha evrene müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışına dayanır. (Güçlü, Abdülbâki, Uzun, Erkan, Uzun, Serkan vd., 2003, s.1576)

Tanrı'nın yeniden kavramsallaştırılmasıyla işe başlayan deizme göre Tanrı her ne kadar hareket halindeki dünyayı kurmuş olsa da dikkatli bir şekilde düzenlenmiş yaratılışın, ilahi olanın sürekli müdahalesine ihtiyacı yoktur. (Köktaş, 2017, s.150) Bu noktada dünyadaki şeylerin Tanrı tarafından şu veya bu şekilde değiştirilmesini istemek, deizme göre, onun mükemmel bir biçimde yaratılmamış olduğunu kabul etmek anlamına gelir ki bu da deizmin temel ilkesine aykırıdır. (Arslan, 2017, s.306) Buradan hareketle birçok deistin Tanrı'nın evrenin ve insanlığın yaratıcısı olduğu inancına sahip olmakla birlikte onların Tanrı tasavvurlarının kişisel olmaktan ziyade soyut olma eğiliminde olduğu görülmektedir. (Gould, 2005, s. 463)

Hem teizm hem de deizm doğaüstü bir tanrının varlığını önerir. Ancak onlar tanrının doğanın yaratıcısı olduğu konusunda hemfikirken tanrının doğadaki etkinliği konusuna farklı yaklaşırlar. Teizme göre doğaüstü zat doğal dünyayı yaratır ve bunu devam ettirir. Orada etkindir. O, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve ahlaken mükemmel olandır. Deizme göre ise doğaüstü zat doğal dünyayı yaratmıştır ancak dünyaya müdahale etmemektedir. (Draper, 2005, s.280)

Deizmin özünde doğal bir teoloji ve rasyonalist

bir yaklaşımın var olduğu görülür. Deistlere göre dinin temellendirilmesi vahiyle değil ancak akılla olmalıdır. (Şekerci, 2016, s.90.) Buradan hareketle deistler aklın tek başına doğru bilginin kriteri olduğunu iddia ederler. (Şekerci, 2016, s.111) Deistlere göre aklın ve mantığın gerçek anlamıyla yüceltilmesi ancak deizm içerisinde mümkün olabilir. (Düzgün, 2017, s.9) Dini konulara akli metotları uygulayan deizm, bu tutumunun doğal bir sonucu olarak; tarihi Hristiyanlığa, esrarengiz din anlayışına, dinde yer alan tabiatüstü olaylarla ilgili inanışlara ve kilise otoritesine karşı çıkar. (Aydın, 1999, s. 183) Deistler vahyin tüm şekillerini, antropomorfizmi ve mezhep dogmalarını reddederler. (Gorham, 2010, s.126)

Deizmin temelinde 17. Yüzyılda doğa bilimlerinin gösterdiği muazzam gelişme olgusunun yattığı görülür. Bu yüzyılda Galileo, Kepler, Harvey, Newton gibi büyük doğa bilginleri sayesinde doğa bilimlerinin göstermiş olduğu büyük gelişme, genel olarak bilim adamlarını ve filozofları, evreni bir defa meydana getirildikten sonra kendi kendine yeterli bir makineye, örneğin tıkr tıkr işleyen bir saate benzeyen bir şey olarak görme-ye ve buradan hareketle onda meydana gelen her olayın, daha önce gelen olaylar tarafından tama-

men mekanik ve tatmin edici bir şekilde açıklanabilir olduğu görüşüne götürmüştür. (Arslan, 2017, s.306)

Böyle bir doğa tasarımı, Tanrı kavramını dışarı atmayı gerektirmez. Aksine bir makine veya eser ne kadar mükemmelse aynı şekilde onun yaratıcısı veya yapıcısının da o kadar mükemmel bir varlık olduğu sonucuna geçmek hem mümkün hem de gereklidir. İşte Tanrı, bu makineyi yapan bir mühendis, bu saati yaratan bir saatçidir. O, bu saati, en iyi ilkelere göre yaparak harekete geçirmiş, ondan sonra artık onun işleyişine müdahale etmek ihtiyacını duymamıştır. (Arslan, 2017, s.306)

Deizm, Tanrının aşkınlığını korumak ve antropomorfizmin her çeşidinden uzak kalma amacıyla Tanrıyı âleme müdahale ettirmez. Deizm ayrıca teslisin tenzih fikrine ciddi anlamda ters düşmesinden dolayı kilisenin temsil ettiği Hz. İsa'nın ulûhiyeti fikrine de şiddetle karşı çıkar. Deizm mümkün olduğu ölçüde inancı aklîleştirmeye çalışır. (Aydın, 1999, s. 182)

Aydınlanmada, din üzerine kurulu bir hayatta aklın yerini belirlemek değil, akla dayalı bir dünya görüşü içinde dinin yerini belirlemek esas alınmıştır. (Başcı, 2018, s.35) Batı düşüncesinde dinin ve dini inançların rasyonel değerine ve hatta

dini kurumların meşruiyetine yönelik tartışmalar Aydınlanma felsefesiyle birlikte önemli bir ivme kazanır. (Reçber, 2016, s.16) Deistik Tanrı anlayışının, Aydınlanma sonrası etkinliği ve belirleyiciliği ile diğer bütün tasavvurlardan daha çok öne çıktığı görülür. (Baykan, 2009, s.73) Bu bağlamda deizm, Aydınlanma döneminin dini olarak adlandırılabilir. Deizmde insan aklının evrenselliğine yönelik epistemik bir ilgi söz konusudur. Deizm kilisenin epistemik ve politik otoritesini reddederek ruhban sınıfına karşı çıkar. (Westphal, 2010, s.134) Bu noktada Aydınlanma yazarlarının genelde geleneksel Hristiyanlığa ve kiliseye karşı düşmanlıkta birleşmiş oldukları söylenebilir. (Goldmann, 1999, s.51)

Deizme göre tanrı inancı dini kuruluşlar tarafından dayatılan ya da sözde ilahi vahiylerle başvurmak suretiyle desteklenen bir şey olmayıp bu konuda aslolan insanın kendi aklıdır. (Flew, 1979, s.81) Bu bağlamda deist, doğaüstü vahye dayalı bir din yerine doğal ya da rasyonel bir dine inanan kişidir. (Wood, 2011, s.336)

Deizmin iki temel anlayıştan yola çıktığı söylenebilir: 1-Âleme müdahale etmeyen bir ulûhiyet anlayışı. 2-Akla ve bilime aşırı güven. Felsefe tarihçileri birinci anlayışı Aristo'ya kadar götürür.

Aristo'nun Tanrı'sı, âlemin yaratıcısı olmayıp sadece bir "İlk Muharrik" idi. Bu noktada yaratma fikri olmayınca vahye dayalı dinlerdeki gibi bir "müdahaleci ulûhiyet anlayışı"nın olmaması çok doğaldı. (Aydın, 1999, s. 180)

Aristoteles'in mutlak tanrısı yukarıda da belirtildiği üzere dünyamızı yaratan tanrı değildir. Hatta O, dünyadan ayrı bir varlık olduğunu bile bilmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da orada bulunan varlıklara veya şeylere de aldırılmaktadır. (Gilson, 1986, s.32) Aristoteles'in Tanrısı, evet vardı, ancak sadece yaratılışın, kâinatın kısacası varlığın kendisine isnat edilmesi gereken bir ilk varlığa ihtiyaç olduğundan dolayı vardı. Bu manada modern insan için de Tanrı hala var, fakat sadece onun istediği isim ve sıfatlara haiz olarak. (Yıldırım, 2016, s.50.)

Aristoteles'e göre Tanrı dünyayı sevmez, dünya tanrıyı sever. (Collingwood, 1999, s.103) Belki de Aristoteles'in tanrısını sevmemiz gerekir ancak o bizi sevmedikten sonra böyle bir sevginin ne yararı olabilir? Tanrı göklerde olduğu için dünyayla ilgilenmek insana düşmektedir. Yunanlılar, her ne kadar Aristoteles sayesinde açıkça rasyonel olan bir teolojiye kavuşmuşlarsa da bu arada dinlerini yitirmişlerdir. (Gilson, 1986, s.32)

2. DEİZMİN ORTAYA ÇIKMASINDA ETKİN OLAN FAKTÖRLER

Deizmin düşünce tarihinde ortaya çıkması diğer felsefî veya dinî yaklaşımlarda da söz konusu olduğu gibi belli bir süreci gerekli kılmaktadır. Rönesans'ın duygu ve düşüncede köklü değişiklikler getirmesi sonucunda dini nasların temeli ya da kaynağı akılda aranmaya başlanmıştır. Böylelikle Rönesans'taki deist anlayış vahiy kaynaklı dinlerden ayrı olarak insanın yaratılışında bulunan bir dini temellendirme gayretine gitmiştir. Bu anlayışın köklerini ilk çağın stoa felsefesinde görmek mümkündür. Stoa felsefesine göre de din Tanrı'dan gelen vahiyle kaim olmayıp aklın bir ürünüdür. (Kılıoğlu, 1990, s.311-312)

Deizmin doğuşunda ayrıca empirik bilimlerin yükselişi, astronomi ve coğrafya alanındaki keşiflerin yarattığı yeni bakış açısı, Descartes'ın felsefi kuşkusu ve rasyonel yöntemi, Bacon ve onu takip edenlerin emprisizmi ve on yedinci yüzyılda yaşanan politik değişimlerde ciddi anlamda etkili olmuştur. (Cevizci, 2005, s.440) Bu noktada Batı dünyasında, empirik temelli doğa bilimlerinin ve bilimsel keşiflerin katkı verdiği yeni bir bakış açısıyla beraber Hristiyanlık özelinde dinin kurumsal ve doktriner boyutlarının sorgulanmaya

başlandığı bir sürecin yaşandığı görülür. (Peker, 2018, s.19) Deistik düşüncelerin gelişiminde, akla ve bilime duyulan güvene ek olarak, dini çatışmalar, akılla imanı uzlaştırma çabalarında karşılaşılan ve aşılması çok zor görünen güçlükler de etkili olmuştur. (Baykan, 2009, s.79)

Deistlerin özelde Katolikliğe genelde de farklı dinlerin varlığına bir reddiye olarak ortaya çıktığını ve bir protesto içerdiğini göz ardı etmemek gerekir. (Düzgün, 2017, s.8) Bu bağlamda deizm, özellikle Hıristiyanlığın sahip olduğu Tanrı, vahiy ve peygamber anlayışları başta olmak üzere geleneksel inanç ve kabullere karşı akılcı yaklaşımlar getirip buradan hareketle Hıristiyanlığı akılcı temellere oturtmayı gaye edinen bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Deizmde başta Kilise ve mensuplarının otoriteleri olmak üzere siyasî alan da dâhil tüm alanlardaki otoritelere karşı tepkisel bir yaklaşım söz konusudur. Deistlere göre din duygusu insanda doğal olarak mevcuttur. Onlar insanın, dışsal bir vahyin yardımı olmaksızın hem Tanrı'ya hem de Tanrı'nın yaratmış olduğu diğer varlıklara karşı görev ve sorumluluklarını kavrayarak ahlâkî bir yaşam sürebileceğini iddia eder. Deizmde genellikle vahyin imkânından ziyade gerekliliği reddedilmiştir. Âlemin

sahip olduğu tüm mükemmelliklerin yaratılışın ilk aşamasında en güzel şekilde oluşturulduğu inancında olan deistlere göre, âlem Tanrı'nın müdahalesine gerek duymayacak şekilde tasarlanmıştır. Onlara göre müdahaleye duyulacak olası bir ihtiyaç Tanrı'nın âlemi yeteri kadar mükemmel yaratmadığı anlamına gelecektir. Aynı şekilde akıl melekesine sahip insanın doğası itibariyle yeterli bir yaratılışa sahip olduğu kabulünden hareketle geleneksel dinler tarafından inanç konusu edinilen peygamberlik, vahiy, mucize gibi hususların varlığını inkâr eden bir tavır benimsenmiştir. (Dorman, 2009, s. 9-10)

Deistlerin Tanrı'nın müdahale etmediği bir evren tasavvuru geliştirmelerinin tarihsel olarak açıklanabilecek nedenlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Deistler bunu yapmak durumunda kalmıştır. Çünkü Tanrı'nın müdahalesi felsefi olarak kabul edildiği zaman bu müdahale pratik olarak ancak kilise aracılığıyla mümkün olur. Kilise müdahalesi ise kaçınılmaz olarak kilisenin dini, siyasal, toplumsal gücünü ve etkinliğini pekiştirir. Deistlerin böyle bir durumu kabul etmeleri mümkün değildir. (Köktaş, 2017, s.152) Bu değerlendirmeler ışığında deizmin gerek tarihsel süreci, gerekse geleneksel dinler ile ters düştüğü

temel konular göz önünde bulundurulduğu zaman, onun daha ziyade bir akıl-inanç çatışmasının ürünü olarak ortaya çıktığı iddiası çok daha makul görünmektedir. Bununla birlikte her ne şekilde ele alınırsa alınsın, sonuç olarak deistik anlayışta Tanrı başlatıcı bir neden olmanın ötesinde herhangi bir vasıf taşımamaktadır. Bu anlamda evrenle arasında aktüel bir ilişkiden de söz edilemez. Böyle bir Tanrı-evren kurgusunda, Tanrının etkinliğinden ziyade insanın etkinliği öne çıkmaktadır. (Ögçem, 2013, s.110)

Deistlere göre kurtarıcı olan bilgi, akla ve sağduyuya yaslanan bilgidir. Bunların kolektif kullanımı bizi Tanrı'nın varlığına götüreceği için Tanrı'nın varlığının bilgisine ulaşmada 'kurnaz araçlara/kilise mensuplarına' gerek yoktur. Kurnaz araçlar olarak nitelendirilen art niyetli kişiler önce insanları Tanrı korkusuyla tanıştırap, sonra da bu korkudan kurtarmak için insanları kendilerine köle yapanlardır. Bu bağlamda XVII. ve XVIII. yüzyıl İngiltere'sinde kendilerine özgür-düşünürler adını veren kişiler, sivil halkı kontrol etmek için üretildiğini düşündükleri ve çoğu "masal"-dan oluşan kutsal metin anlatılarının kendilerini deistik doğal dine doğru iten en büyük etken olduğunu iddia ederler. Onlara göre insanların

kurtuluşunu doğal ve rasyonel olan yasal dünya içinde aramak gerekir. Deizm insan söz konusu olduğunda dikte ve empoze etme yerine ikna dilinin tercih edilmesini ister. Bu yüzden de dışarıdan bazı gerçeklerin önerilmesine de karşı çıkarak din, mezhep gibi kurumsal yapıları bağımsız düşüncenin önündeki en büyük engeller olarak görür. Kısaca deizm insanın ikna ile değil de ödül ve ceza ile yönlendirildiği bir sistem olarak algılanan dine karşı çıkar. (Düzgün, 2017, s.8-9)

Sonuç olarak deistlerin ahlaki rasyonalizm taraftarı oldukları görülür. Onlara göre ahlaki doğrular aklen keşfedilebilir ve şeyler arasındaki ilişkilerin zorunlu mu mümkün mü olduğu da yine aklın keşif alanı içinde yer alır. Ahlaki doğrular, akıl doğruları olup akıl doğal dinde içerilen birçok hakikati tek başına keşfedebilme kabiliyetine sahiptir. Bu yüzden İnsanlar tarafından kavranamayacak olan giz ve sırların bir din içinde olması düşünülemez. Deizme göre akıl, doğadaki/evrendeki kanun ve tasarımı kişisel gözlemleriyle keşfetme, onaylama ve ebedileştirme kudretine sahiptir. Deistler aklın verili bir metni değil doğal olanı anlama, açıklama ve yorumlamaya kodlandığı inancına sahiptir. Onlar dinlerin bu doğal akışı bozduklarını iddia ederler. Bütün bu husus-

lar göz önüne alındığında deistler ancak deizm içerisinde aklın ve mantığın gerçek anlamıyla yüceltildiğini iddia ederler. (Düzgün, 2017, s.9)

3. DEİZMİN DÜNYA VE ÜLKEMİZDE ÖNE ÇIKMASININ FELSEFÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dünyanın değişim ve dönüşümüne ayak uyduramayan batıdaki kilise ve din adamlarının yanlış tutumu, batı toplumunu doğal bir din arayışına sürüklemiştir. Bu bağlamda fitratın insana sunduğu ulûhiyet inancı ile Hristiyan din adamlarının öngördüğü dini inancın birbiri ile çeliştiğini fark eden batı toplumu adeta bilimin önünde aşılmaz bir engel gibi duran semavi din doktrininden kurtulmanın çabası içine girmiştir. Tahrif olmuş bir kitap, uydurulmuş bir din ve asıl vahiy ürünü olan bilgilerle hiç ilgisi bulunmayan dini ritüeller, kiliseler arasında dahi büyük tartışmalar yaratmıştır. Aslında bugün bile batı toplumundaki durumun eskiye nazaran çokta farklı bir mecrada olduğu söylenemez. (Erdoğan, 2018, s.791)

Deizm, doğuşu itibariyle bizim mahallenin çocuğu olmayıp o tevhit dininin bozulmuş olduğu başka kültürlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte başka mahallenin çocu-

ğu olan bu eğilimin, sınırların kalktığı dünyada bizlerin mahallesine taşınmasının kolaylaştığını da göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda deizmin, artık bizim dinsel sorun alanımız içerisinde yerini almış olduğunu söylemek mümkündür. (Okumuş, 2017, s.177)

Deizm, kökeni itibariyle Hıristiyanlık içindeki bir tartışma ve ayrılma olarak karşımıza çıkar. (Dorman, 2017b, s.217) Deistlerin, Hıristiyanlığın anlaşılması güç olan Tanrı inancına karşı, geleneksel öğretiyi ve vahiyden bağımsız bir Tanrı tasavvuruna sahip olduklarını söylemek mümkündür. (Dorman, 2009, s.9)

Hıristiyanlığın deizm gibi bir probleminin olması kendi içinde anlaşılabilir bir durum olarak görülebilir ancak İslam inancı açısından deizm gibi bir problem söz konusu değildir. İslam'daki deizm probleminin dinin kendisinden değil, ağırlıklı olarak din adına uydurulan kabullerden ve bazı Müslümanların yanlış uygulamalarından kaynaklandığı görülmektedir. (Dorman, 2017a, s.15) Bu değerlendirmeler ışığında deizmin Müslümanlar üzerinde etkili olmasının en önemli nedenlerinin başında İslam'ın doğru bilinmemesi ve özüne uygun şekilde anlaşılmaması gibi hususların geldiği görülmektedir. (Dorman, 2017b, s.222)

Deizmi besleyen en temel sorunun, ilahî vahiyle bildirilen hak dinin içerdiği üstün hakikatler değil, dindarların ortaya koyduğu tutarsız itikatlar ve fasit ameller olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bundan dolayı din ve teoloji ayırımına dikkat etmek çok önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. (Harman, 2017, s.36)

Teoloji insanî ve beşerî bir etkinlik olup dinin yorumu ve bir anlaşılma biçimi olarak, vahye ve nassa atıfla kendini kurar ve meşrulaştırır. Ancak doğası gereği beşerîdir. Teoloji din olmamakla birlikte zamanla dinin yerine ikame olur. İnsanla dinin arasına girerek fiilen dinin yerine geçer. Böylelikle insanlar dine teoloji içinden bakmaya başlarlar. Teoloji araya girmesiyle birlikte bilinç dönüşür, yorum metnin yerini alır. Vahiy, inancımıza göre ilâhî koruma altındadır ve doğrudan Allah'tan gelir. Ancak teolojinin ne böylesi bir masumiyeti ne de garantisi vardır. Bir içtihad ürünü olan teolojinin de sorgulanması ve gözden geçirilmesi gerekir. İnsanın dinsel hakikate yakın durabilmek için teolojiiyi eleştiriden geçirmesi gerekir. Teoloji eleştirisi dışı bırakıldığı zaman onun kutsallaşmasının ve dinin yerine ikame olmasının önüne geçilmesi imkânsızlaşır. (Evkuran, 2015, s.38)

Ülkemizde deist olduğunu ifade eden gençler

başta olmak üzere insanlar, din adına uydurulan şeylerin dinin kendisinin önüne geçmiş olmasından dolayı dine karşı tepki duymaktadır. Bu bağlamda onların, bazen etrafından duyması bazen internetten görmesi ya da aldığı bir felsefe dersinde dikkatini çekmesiyle birlikte “deizm eşittir dinin reddedilmesi ise ben deistim” şeklinde bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Aslında çoğu kişi deizm nedir, ne değildir, ne oranda kendi içinde tutarlıdır ya da tarihte deist oldukları kabul edilen kişilerin geleneksel dinlere yönelttikleri itirazları İslam açısından ne kadar geçerlidir gibi sorulara cevap arama noktasında ciddi bir araştırma faaliyetinin içerisinde değildir. Kendisini deist olarak ifade eden gençlerin tamamına yakını geleneksel din anlayışına ve bu anlayışın insan akli ve yaratılışına uyumlu olmayan iddialarına tepki olarak deist olmuşlardır. Birçoğunun bu konularda çok yüzeysel denecek seviyede bilgi sahibi olduğu görülmektedir. (Dorman, 2017a, s.15)

Bugün yaygın olarak anlaşılan ve yaşanmaya çalışılan din anlayışına bakıldığında, dini insan aklına ve yaratılışına uygun bir sistem olarak değerlendirmek çok zordur. Bu zorluk ve gerçek İslam hakkındaki bilgisizlikten kaynaklı olarak gençlerin deizme yönelmelerini anlamak hiç de zor bir

durum değildir. (Dorman, 2017a, s.15-16) Doğru ve sağlıklı bir din eğitimi aldıklarında gençlerimizin deizm diye bir sorunları olmayacaktır.

Ülkemizde çoğunluk Müslüman olduğunu ifade etse de Allah'a ve dine inanan ancak Allah'ı ve dinî hayatında belirleyici kılmayan ve sayıları azımsanmayacak kadar çok olan bir kesimin var olduğu gerçeği dikkate alınmalıdır. Pasif deistler olarak isimlendirilebilecek bu kişilerin sayısı maalesef her geçen gün daha da artmaktadır. Dolayısıyla bu noktadaki sorunun sadece kendisini deist olarak ifade eden kişiler ile sınırlı olmadığını bilmek gerekir. Yukarıda da belirtildiği üzere İslam'ı doğru anlayan ve yaşamaya gayret eden biri için deizmin geleneksel dinlere yönelik itirazlarının kayda değer bir geçerliliği yoktur. Bununla birlikte İslam'ın yanlış anlaşılması ve uygulanmasının gençleri deizme sürükleyeceği gerçeğini de yok saymamak gerekir. (Dorman, 2017a, s.14)

4. DEİZMİN ÖNE ÇIKMASINA NEDEN OLAN FAKTÖRLER

Deizmin hem dünya hem de ülkemizde öne çıkmasını tek bir nedene bağlamak mümkün değildir. Bu bağlamda insanların deist bir tutum sergilemelerine neden olan hususların neler olduğu-

nun belirlenmesi çok önemlidir. Bu başlık altında günümüz toplumunda deizmin etkin hale gelmesine neden olan faktörlere değinilecektir.

4.1. Dünyevileşme

İnsanların ölüm tecrübesiyle asla karşı karşıya gelmeyecekmişçesine dünyaya bağlanmış olmaları onların ahiret hayatına yönelik algılarını çok ciddi anlamda zedelemektedir. Bunun sonucunda da insanlar dini unsurları hayatlarından neredeyse tamamen çıkarmaktadır. Böylece başta gençler olmak üzere birçok insanın deist bir tutumu benimseme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Batılı ruh ve kültür, teknolojik aygıtlar, bilimsel buluşlar, medya, bilimsel ve felsefi eserler, globalleşme vs. yoluyla iliklerimize kadar işlemiş durumdadır. Bu yüzden giderek daha fazla rasyonelleşiyor, daha fazla pragmatistleşiyor, daha fazla kapitalistleşiyoruz. Ve maalesef birçoğumuz bize özgü saflığı ve ruhu kaybettiğimize üzülerek şahitlik ediyoruz. Rasyonelleştikçe bizi biz yapan duygu her geçen gün daha da zayıflıyor. (Tüzer, 2016, s.283)

Kur'an-ı Kerim, insanların ahiret hayatına vermeleri gereken önemle ilgili olarak şu vurguyu yapar:

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala akıllanmayacak mısınız?” (En’âm Sûresi, 6/32.)

Bununla birlikte İslam dininin hem dünya hem de ahiret hayatını değerli gördüğü, inananlardan dünyada gerekli çaba ve gayreti göstermek suretiyle her şeyi en iyi şekilde yapmalarını istediği gerçeğini de unutmamak gerekir.

4.2. Din-Bilim İlişkisindeki Problemler

İnsanın çeşitli tecrübeleri arasında gerçek bir ilişkinin var olduğu, bu ilişkinin de daima çift yönlü olarak gerçekleştiği göz ardı edilmemelidir. Din bilime, bilim de dine etki etmektedir. (Aydın, 1999, s. 270)

Ayrıca hakikati bilimle sınırlandırmanın bilimin emrettiği bir netice olmadığını, böyle bir yaklaşımın bir ideoloji olduğunu unutmamak gerekir. Bu bağlamda ünlü İngiliz bilgini Arthur Stanley Eddington, ilmî bilginin gösterdiğinin dışında hakikat kabul etmeyen safdil bilim adamını, gözleri iki inç-kare olan bir ağla denize açılan balıkçı gibi düşünerek balıkçı ve bilim adamı arasında benzerlik kurar. Ona göre balıkçı, ağının yakalayamadığı kadar küçük olan balıkların var

olduğuna inanmadığı gibi bilim adamı da kendi metotlarıyla yakalayamadığı hakikatleri yok saymaktadır. (Aydın, 1999, s.279)

Sonuç olarak Eddington'a göre, bilimin kendi ağıyla yakalayamadığı hakikatleri yok sayması, hataların en büyüğüdür. (Aydın, 1999, 283) Bununla birlikte dinsel sunumun bilimin kesin tespitlerine aykırı olması, din anlatımının daha ziyade hikâye, masal, efsane ve öykü üzerinden yapılması gibi hususlar insanların çoğunun dine karşı soğumasına neden olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. (Okumuş, 2017, s.184) Bu noktada sürekli olarak akletmenin önemine vurgu yapan ve ilmî çalışmaları teşvik eden İslam dininin din-bilim ilişkisindeki olumlu tutumunun hatırlanması gerekmektedir.

Din-bilim ilişkisi Batı düşünce tarihi boyunca gerilimi en fazla hissedilen alanların başında gelir. Kaba bir tasvirle antik dönemde aklın, Ortaçağda kiliseyle temsil edilen dinin ve modern dönemde yeniden aklın baskın geldiğini söylemek mümkündür. (Aytepe, 2017, s.194)

Hristiyanlığın Teslis, enkarnasyon, aslî günah gibi temel mefhum ve doktrinlerinin çoğu zaman bilimin hücumuna uğradığı görölmektedir. Hris-

tiyanlığın ulûhiyet anlayışının “esrarengiz” do-
layısıyla da “öylece inanılması gereken bir dinî
akide” olduğu söylenerek bu sayede o, bilimin ve
felsefenin eleştiri ve incelemesinden uzak tutul-
mak istenmiştir. Bu durum Batı düşünce dünya-
sında iki farklı yaklaşımın ortaya çıkmasına neden
olmuştur. Böylece din tarafında dar imancı (fide-
ist) anlayışa kapı açılmış, bilim cephesinde ise katı
pozitivist görüşler güç kazanmıştır. Kısacası daha
işin başında sağlam bir din-ilim münasebetinin
kurulması için şart olan zemin hazırlanamamıştır.
(Aydın, 1999, s. 273-274)

Hristiyanlığın, büyük oranda “mucizeler” dini
olması da ayrı bir sorundur. Bu bağlamda Hris-
tiyanlıkta bilim-din çatışmasının, sürekli olarak
mucizeler konusunu ön planda tuttuğu görül-
mektedir. Ayrıca Hristiyanlığın, Yahudiliğin kut-
sal metinlerinde yer alan eski kozmolojik doktrin-
lerin tamamını bünyesine dâhil etmesi de ciddi
bir problemdir. Çünkü temel Hristiyanlık akidele-
ri geniş ölçüde reddedilen bu doktrinlere dayan-
maktadır. (Aydın, 1999, s. 274-275)

Batı düşünce tarihindeki en gerilimli alanların
başında gelen din-bilim ilişkisi, 17. ve 18. Yüzyıl-
larda Aydınlanma düşüncesine paralel olarak de-
izmle bir çözüme kavuşmuş gibi görünse de bu

din adına büyük tavizlerin verildiği ve bilimin önünü tamamen açan geçici bir çözüm olmuştur. Bu bağlamda temellerini Newton'cu bilim anlayışı ve Kartezyen felsefenin hazırladığı bilim paradigmasının ilerlemeci, pozitivist, seküler yorumların da etkisiyle giderek her türlü dini olgunun reddine kadar varan bir niteliğe büründüğü görülmektedir. (Aytepe, 2017, s.212)

Deizm her ne kadar Tanrı'yla ilkesel düzeyde bağını koparmasa da sosyal hayatta ve bilimsel çalışmalarda dilediğini yapmak isteyenlere teorik bir meşruiyet zemini kazandırması yönüyle varlığını devam ettirmektedir. (Aytepe, 2017, s.212)

Sonuç olarak din-bilim ilişkisinin Batı düşünce tarihindeki süreciyle, İslam düşünce tarihindeki seyrinin ciddi manada farklılık arz ettiğini unutmamak gerekir. Batıda Hristiyanlık dini sır, gizem ve mucize ağırlıklı bir mahiyete sahip olup temel Hristiyanlık akideleri bilimle çatışırken, İslam dini inananlarını sürekli olarak ilim sahibi olmaya, aklını kullanmaya, düşünmeye ve tefekkür etmeye teşvik etmektedir.

4.3. Din Dilinin İkna Edici Olma Noktasında Etkisiz Kalması

Modern çağın insanına dini hususları izah eden

kişiler bu çağda değil de sanki geçmiş çağlarda yaşıyor gibidir. Maalesef bu kişilerin değindikleri konular, verdikleri örnekler ve anlatım biçimleri, bu çağın insanından ziyade yüzyıllar öncesinin itaatkâr insanına hitap eder niteliktedir. Bunun sonucunda ise, aklın ve hesap sorabilmenin baskın kişilik karakteri olduğu bu neslin, kendisini tatmin etmeyen yanlış sunumlardan dolayı dine karşı kayıtsız ve ilgisiz bir tavır geliştirme tehlikesi ortaya çıkmaktadır. (Okumuş, 2017, s.184-185) Bu yüzden dini konuların izahında, başta gençler olmak üzere günümüz toplumunda yaşayan insanların ilgisini çekecek olan etkili bir dil kullanılması çok önemli olmaktadır.

4.4. Akıl Faktörünün Dikkate Alınmaması

Akıl değerinin kabul etmeyeceği her Tanrı fikri, insanoğlu tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak akıl fonksiyonlarını devre dışı bırakan ya da dikkate almayan bir Allah fikri, akıl sahibi kişilerin umursamadığı bir inanca dönüşme gibi ciddi bir problemle karşı karşıya kalmaktadır. (Okumuş, 2017, s.185) Bu sıkıntılardan kurtulmak için İslam dininin akla, düşünmeye ve tefekkür etmeye verdiği değer gençlerimize sağlıklı bir şekilde aktarılması gerekmektedir.

4.5. Özgürlükten Yoksun Olma Endişesi

Deistler din denilince genel olarak insan özgürlüğünün askıya alındığı ya da ortadan kaldırıldığı bir olgudan bahsedildiği kanaatindedir. Ne yazık ki, bu algıyı besleyen genellikle din karşıtları değil, insanlara dini konuları anlatan kişilerdir. Bu bağlamda dinleri 'yasakçı bekçi' haline getirmenin din adına çok olumsuz bir durum olduğu söylenebilir. (Okumuş, 2017, s.186) 'Her işe karışan ve kişisel özgürlükleri ortadan kaldıran' bir Tanrı algısının da, dine karşı içten içe başlamış olan bu tepkiselliği deistik algı üzerinden gerçekçi hale getirme riski çok fazladır. (Okumuş, 2017, s.188) Kendi yaşamları için başkalarının kural koymasına tahammül edemeyen kişilik yapısı, süreç içerisinde deizme meyletmektedir. Dine karşı duran bu eğilim sahipleri sonuç olarak din olgusunu hayatlarından çıkararak tepkisel bir eda içerisinde hayatlarına devam etmektedirler. (Okumuş, 2017, s.185)

4.6. Adanmışlık Psikolojisinin Hakiki Anlamda Birey Olmayı İmkânsız Hale Getirmesi

Adanmışlık psikolojisi beraberinde akletmeden sorgusuz sualsiz itaat eden bir kitlenin ortaya çık-

masına neden olmaktadır. Oysa din, tebliğinde 'kesin itaatı' değil, 'akleden itaatı' ve akletme sonrasında oluşan 'makul itaatı' önceler. (Okumuş, 2017, s.188-189)

İnsanların eleştirisi ve sorgulama kabiliyetlerinden mahrum olmaları çok büyük bir eksikliklerdir. Bu yüzden İslam dini inananlarına akıllarını en güzel şekilde kullanmaları noktasında devamlı olarak uyarıda bulunmaktadır.

4.7. İletişim Araçlarının Etkisi

Özel televizyonların ve internetin hayatın bir gerçeği hâline gelmesiyle birlikte insanların o güne kadar duymadıkları, görmedikleri birçok yeni ve farklı bilgiye ulaşmaları son derece kolay hâle gelmiştir. Böylece daha önce dinî konularda halkın da tanıklık edeceği şekilde tartışılmayan birçok mesele iletişim araçlarının da yoğun etkisiyle tartışmaya açılmıştır. Maalesef din adına uydurulan şeylerin din adına sunulup savunulması insanların inanç dünyası üzerinde derin tahribata neden olmuştur. (Dorman, 2017a, s.16) Bu bağlamda insanların iletişim araçlarını sağlıklı ve bilinçli bir şekilde kullanmalarını sağlamak için neler yapılabileceği hususunda gerekli çalışmaların yapılması çok önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.8. Hurafelerin İnsanların Din Algısına Olumsuz Etkisi

Hurafenin din diye sunulduğu her ortam, doğal olarak; 'din, esasında akıl dışı ve akıl üstüdür' algısını güçlendirmektedir. Oysaki din, hem akıl içi, hem yaşam içi bir konu olup toplumsal gerçekliklerin düzenlenmesi ve hayatın daha kolay ve huzurlu bir şekilde yaşanması için va'z edilmiştir. (Okumuş, 2017, s.188)

Akıl ve mantık dışı hurafeler başta gençler olmak üzere toplum tarafından kabul görmemekte hatta hurafelere gösterilen aşırı tepkisellik onların dini konuları, akılla izahı mümkün olmayan hususlar olarak değerlendirmelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda dinin hurafelerden arındırılmak suretiyle sağlıklı bir şekilde insanlara öğretilmesi gerekir. Böylelikle gençlerin deizme yönelme riski büyük oranda azaltılmış olacaktır.

II. BÖLÜM
DEİZME YÖNELTİLEN
ELEŞTİRİLER

1. İNANCIN İMAN HAYATINA YANSIMASI BAĞLAMINDA DEİZME YÖNELTİLEN BAŞLICA ELEŞTİRİLER

Deizmin en belirgin özelliği akla ve bilime duyulan aşırı güvenle birlikte Tanrı'yı âleme müdahale ettirmeyen ulûhiyet anlayışıdır. Bu belirleyici özellikler her ne kadar deizmin şekillenmesinde ve güç kazanmasında çok önemli bir işleve sahip olmuşlarsa da aynı zamanda deizme yöneltilen eleştirilerin de odak noktasını teşkil etmektedirler. Bu bölümde deizme yöneltilen başlıca eleştiriler ele alınacaktır.

1- Katı akılcılığa dayanması deizmin güçlü yanı olduğu gibi aynı zamanda zayıf yanıdır. Aklî yaklaşımın dini konulardaki yetersizliği ortaya çıktıkça deizm, çözmekte güçlük çektiği problemlerle karşı karşıya kalmıştır. (Aydın, 1999, s.183)

Rönesans ve aydınlanma döneminde rasyonalitenin gittikçe artan etkinliği, önce dinin, önermesel öğreti boyutuna indirgenmesi, daha sonra ise öğretinin de rasyonel olana indirgenmesi ile sonuçlanmıştır. Böylece, dinin, gerek sıradışı (mucizevi/ doğaüstü), gizemli (mistik) ve diğer türden irrasyonel boyutları ve gerekse duygu, his, kalp, tutku vb. gibi insan varoluşunun doğrudan rasyonel boyutunun dışında kalan diğer boyutlarına

hitap eden yanları, ya görmezlikten gelinerek yok sayılmış ya da üçüncü beşinci plana atılmak suretiyle önemsiz addedilmeye başlanmıştır. (Ertürk, 2012, s. 62)

Akla onu tanrılaştırırcasına yapılan aşırı vurgu ve ona atfedilen mutlak otorite genel anlamda ontoloji alanının rasyonel varlık alanına; insan varoluşunun, onun salt rasyonel boyutuna; etik, epistemik geçerliliklerin de rasyonel geçerliliğe indirgenmesi sonucunu doğurmuştur. (Ertürk, 2012, s. 79)

2- Rasyonel din olduğu iddia edilen deizm, her türlü hurafe ve gizemi reddeder. (Allen, 1985, s.168) Deizm, hurafelere yönelik eleştirisinde haklı olmakla birlikte dinin esrarengiz yönünü eleştirirken oldukça ifrata kaçmıştır. Örneğin birçok deist vahyi inkâr etmektedir. Hâlbuki birçok bilim adamı ve filozofa göre esrarengiz kelimesinden korkmak doğru değildir. Çünkü bilimin konusu olan evren de esrarengizdir. Buradan hareketle bir şeyin esrarengiz olmasının onun batıl olduğu anlamına gelmediğini de unutmamak gerekir. (Aydın, 1999, s.183)

Bilimin, dini, araştırma nesnesine indirgeme alışkanlığı dine ilişkin sahici bilgilenmemizi en-

gelleleyen bir durumdur. Bu bağlamda inanan kimsenin Tanrı'ya dua etmesi ve ondan bir istekte bulunması ve bu isteğin yerine geleceğine olan inancının bilimsel bir tecrübeye indirgenmeden anlaşılmasının mümkün olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. (Baykan, 2009, s.86-87)

3- Deizm bazı kelâmî problemleri de beraberinde getirmektedir. Örneğin; Âlemle ilgilenmeyen Tanrı, acaba âlemi bilir mi? Âlem üzerinde tasarufu yoksa bu Tanrı güçlü müdür? vb. sorulara deizmin cevap bulması çok güçtür. Bu nedenle deizm Tanrı hakkında konuşmayı en aza indirgemektedir. Kısacası deistin, Tanrı'nın ilmi, kudreti, iradesi, merhameti, adaleti vs. hakkında bir şey söyleme imkânı yok gibidir. (Aydın, 1999, s.184)

4- Deist yazarların birçoğu Tanrı'nın her şeye gücü yeten, irade sahibi bir varlık olduğunu söyleyip onun âlemi mükemmel bir şekilde yarattığına inanmalarına rağmen, Tanrı'nın evren ve insan ile olan ilişkisi noktasında tatmin edici ve tutarlı bir yaklaşım sergileyememişlerdir. (Dorman, 2017b, s.226)

5- Tanrı'nın insana akıl melekesini vermiş olmasını yeterli gören deistler, insanın aynı zamanda nefsi duygularla hareket edebilen bir varlık ol-

duğu gerçeğini dikkate almayıp insan aklını ilahi akla tercih etme hatasına düşmüşlerdir. (Dorman, 2017b, s.228)

6- Deistler insanda doğal bir din duygusunun olması ve bu duygunun desteklenerek doğal halinde tutulmasına yönelik bir yaklaşımı benimsedikleri için vahyin gerekliliğinin önemini fark edememişler ve buradan hareketle Tanrı'nın herhangi bir bildirimde bulunmadığı zannına kapılmışlardır. (Dorman, 2017b, s.229)

7- Deistler, çoğu zaman Kur'an vahyinin de aynen Kutsal Kitap gibi bir takım çelişkiler ve inanılması güç bazı anlatımlar ihtiva ettiğini iddia etmişlerdir. Onların böyle haksız ve temelsiz bir iddiayı öne sürmelerinin temel nedeni İslam dini ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmamalarıdır. Buradan hareketle deistlerin Kur'an hakkında ciddi ve sağlıklı bir değerlendirme yapamadıkları rahatlıkla ifade edilebilir. (Dorman, 2017b, s.232-233)

8- Deizmde, Tanrı ile insan arasında var olduğu ileri sürülen sıkı ve devamlı ilişkiye gerek yoktur. Deizm, Tanrı'yı insanların hayatları ile ilgilendirtmediğinden dolayı O'nun adına yapılan ibadetleri, ayinleri de gereksiz kılmaktadır. (Arslan, 2017, s.306) Bu bağlamda deizmin zaman içinde

Tanrı'nın insan hayatındaki merkezi konumunu sarsan ve Tanrı-insan ilişkisini zayıflatan bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. (Dorman, 2017b, s. 233) Deizmin bu noktada insana ve topluma verdiği zarar tahmin edilenden çok daha fazla olmuştur. Tanrıyla olan bağı zayıflayan bir kişi öngörülmesi mümkün olmayan kötülükler yapabilmektedir.

9- Din, kişi ile Tanrısı arasında olan bir meseledir sözünü yoğun bir şekilde duyarız. Bu söylem Batı ortaçağının sonlarında, dinin bireysel yanına vurgu yaparak ruhban sınıfının suistimallerle dolu olan tanrısal hegemonyasını kırmak amacıyla haklı olarak ortaya atılmışken gittikçe artan sekülerleşmenin bir sonucu olarak, başlangıçta hegemonik ruhban sınıfına karşı bireysel din özgürlüğünü ifade ederken, bugün artık dini bireysel alana indirgemıştır. Hatta orayı bile çok göreyerek dini kalbe hapsetmek için kullanılan bir ifade şeklini almıştır. (Ertürk, 2012, s. 62-63)

Yukarıda da vurgulandığı üzere deistik eğilimler Tanrı'yı hayatın dışına taşımaktadır. Böylelikle tanrısal inayet yaşanan gerçekliğin her dokusuna müdahale etmemektedir. (Okumuş, 2017, s.175) Tanrısal inayetten mahrum olan insanlar ise sonu bunalım olan ruh halinin içerisinde çok ciddi sıkın-

tılar çekmektedir.

10- Vahiy dâhil din için önemli olan birçok konunun bir yana itilmesi sonuçta ateistin işine yaramıştır. Bu bağlamda vahye, mucizeye, bazı deistlere göre ahiret hayatına yer vermek istemeyen, Tanrı'yı âleme müdahale ettirmeyen bir din anlayışının ateizme giden yolun yarından fazlasını kat ettiği rahatlıkla söylenebilir. (Aydın, 1999, s.184) Bu bağlamda deizmin, kişinin yaşamını Tanrı konusunu hiç gündeme getirmeden sürdürmesini, davranışlarında sadece sonlu ve dünyevi değerleri temel almasını esas alan (Akdemir, 2005, s.351) sanki Tanrı yokmuş gibi yaşama ya da Tanrı'yı günlük yaşama sokmama gayesinde olan pratik ateizmden (Topaloğlu, 1999, s. 9) pek farkının olmadığı dahi iddia edilmiştir.

11- Dünyevileşme günümüzde pek çok insanı ciddi manada etkilemektedir. Bu bağlamda insanların önemli bir kısmı, Tanrı inancına sahip olmalarına rağmen, dinî esasları yaşantılarına yansıtılmaları noktasında bir takım deistik eğilimler göstermektedir. Bu tutumun bir sonucu olarak dinsel gerçeklikler bir takım ahlâkî ilkeler ile sınırlandırılmaktadır. (Dorman,2009, s.222)

12- Deizm açısından belki de en fazla belirsizlik

taşıyan şey Tanrı-insan ilişkisidir. Deistler âlemin ve tüm canlılığın yoktan yaratılması noktasında her ne kadar teizme yakın bir duruş benimsemiş olsalar da Tanrı ile yaratmış olduğu canlılar ve doğal olarak da özellikle insanlar arasında ne şekilde bir ilişki bulunduğunu net bir şekilde ortaya koyma konusunda başarılı olamamışlardır. İnsanoğlunun akıl, irade ve çeşitli duygulara sahip bir varlık olarak yaşamını sürdürdüğü, gerek biyolojik gerekse psikolojik ihtiyaçlar içinde bulunduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir. İhtiyaç içinde ve çeşitli açılardan âciz olarak yaratılmış insanın, her türlü âcizlikten münezzeh olan yaratıcısıyla ilişki içinde olmadığını düşünmek imkânsızdır. (Dorman, 2009, s.428-429)

13- Deizm'de iyi ya da kötü değerlerinden söz etmenin anlamı yoktur. Çünkü değeri değer olarak tayin eden bir merci söz konusu değildir. İnsan aklının mutlak bir değer için yegâne merci olması ise imkânsızdır. Her insan, aklınca bir ölçü ya da değer takdir edebilir. Ancak bunun bir mutlaklığı ya da evrenselliği olmaz. (Gündoğar, 2017, s.39)

14- Deistler dini bireyselleştirerek sosyal yönü zayıf bir forma çevirmişlerdir. "Aydınlanma" zihniyetinin etkisinde kalan son iki yüz yılın insanı ise ilâhî ve kutsal olandan uzaklaşarak dünyeye-

vileşmiştir. Tanrı inancına hayatın içinde gereği gibi yer verilmemesinin doğal bir sonucu olarak özellikle Batı dünyasında dinsel alanda çok ciddi sapma ve yozlaşmalar yaşanmıştır. Mevcut medeniyetin ve modernliğin temsilcisi rolünde olduğu söylenen Batı dünyasını takip ve taklit etmeye çalışan çeşitli milletlerde de benzer bir yozlaşmanın yaşanması kaçınılmazdır. (Dorman, 2009, 501)

15- Deizm'de dini ve ahlaki kuralların vahiyle belirlenmemesinden kaynaklan boşluk akıl tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Deist düşünce insana sınırsız bir yetki ve özgürlük vermek suretiyle insanın kulluk vazifelerini dizayn etme yetkisini akla vermiş olmaktadır. Oysa insanoğlunun dini ve ahlaki açıdan eğitilerek kendisine istikamet kazandırılması ancak beşer üstü ilahi bir vahiy ile mümkündür. Bir insanın başka bir insan üzerindeki hakimiyeti Tanrı'nın insana hakimiyeti ile mukayese edilemez. İnsan aklı ile insanların ideal bir şekilde irşad edilmesi de imkânsızdır. (Gündoğar, 2017, s.31)

16- Deizme göre âlem tanrı tarafından yaratılmıştır ancak tanrı yaratmada aktif ve sürekli bir role sahip değildir. (Taliaferro Charles and Marty Elsa J., 2010, s.60-61) İşte deizmin en zayıf yanı, dini hayatın mahiyet ve fonksiyonuna ters düşen

bu tür anlayışlara yer vermiş olmasıdır. Emekliye ayrılmış bir Tanrı anlayışının dini duyguyu ve düşünceyi tatmin etmesi mümkün değildir. (Aydın, 1999, s. 184) Deizmin tam aksine vahiy merkezli dinlerde âleme müdahale eden bir ulûhiyyet anlayışı söz konusu olduğu için, inananlar ibadet ve dua ederler. Buna bağlı olarak da Allah'a tevekkül ederler. (Kılıç, 2000, s.135) Bu bağlamda deizmin tam ve doyurucu bir Tanrı tasavvuruna sahip olmadığı söylenebilir. Vahyin rasyonelliğe dayalı güvenilirliğini hesaba katmaması deizmin önemli bir kusuru olup deizm insanlarla ilgilenmeyen doğal olarak da dualarına cevap vermeyen bir Tanrı tasavvuruna sahiptir. Deizmin Tanrı'sının insanların gönüllerine hitap etme şansı yoktur. (Yaran, 2017, s.115) Bu noktada Tanrı'dan bağımsız, kendi kendine işleyen bir dünya olabileceği tasavvurunun duayı anlamlı kılacak paradigmadan yoksun olduğunu vurgulamak gerekir. (Baykan, 2009, s.73)

Kendisine dua edildiği halde ihtiyaç ve dualara yetişemeyen bir Tanrı'nın öncelikle otoritesi, bir sonraki adımda varlığı sorgulanmakta hatta ona ihtiyaç dahi olmadığına yönelik bir durumun ortaya çıktığı görülmektedir. (Yıldırım, 2016, s.52.) Bu bağlamda modern insan, çoğunluk tanrıtanı-

maz olmamakla birlikte dünyanın Tanrı'dan bağımsız olarak kendi kendine işlediği ve Tanrı'nın hiçbir müdahalesinin olmadığı anlayışını bir gerçek olarak varsaymaktadır. Böylesi bir algının her an bir iş üzerinde olan, bilen, gören, takdir ve müdahale eden bir anlayışı kavrayamadığı gibi aynı zamanda bu durumun insanın yaşamında köklü değişimlere, farklı epistemolojik ve ontolojik algılara yol açtığı bilinen bir gerçekliktir. Sonuç olarak böyle bir tasavvura sivrulan insanın hayatında duanın anlamlı bir yeri olamayacaktır. (Baykan, 2009, s.81-82)

17- Deizm her ne kadar bir Tanrı düşüncesinin varlığını kabul etse de, tarihe, kültüre ve insan yaşamına müdahalede bulunan bir tasavvuru kabul etmez. (Çınar, 2018, s.38)

18- Deizm, dinin kendisi olmayıp sadece onun solgun ve ölgün bir yorumundan ibarettir. (Aydın, 1999, s.184)

19- Deizmin hakikî bilginin elde edilmesinde akli ve tabiat kanunlarını kutsama hatasına düştüğü görülmektedir. (Harman, 2017, s.17)

20- Beşeri tecrübedeki bölünmüşlük asrımızın en çetin problemidir. (Aydın, 1999, s.270) Bu bağlamda deizmin de insanları iman hayatına yan-

sıması olmayan bir inanca sürükleyerek beşeri tecrübeyi bölmekte ve parçalamakta olduğu söylenebilir.

21- Deizmde mükemmel alem anlayışı ve mutlak determinizm arasında sıkı bir ilişki vardır. Deizme göre Allah, âlemi o kadar mükemmel bir nizam içinde yaratmıştır ki müdahale etmesine ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla vahyî bilgiyi aktaracak nübüvvete ve ilahî inayete yol açacak duaya da gerek kalmamaktadır. (Harman, 2017, s.42)

22- Deistlere göre Allah, kâinatı mükemmel bir şekilde yaratmış, kurulan bir saat gibi düzenlemiş ve daha sonra âlemi kendi haline bırakmıştır. O, âleme müdahale etmemektedir. Bu yüzden ortaya çıkan kötülüklerin sebebi, insanın kâinatta konulan kanun ve kurallara riayet etmemesidir. Kâinattaki sebep-sonuç ilişkisinin zorunluluğundan dolayı insanın doğal sebeplere sarılması yeterli görülmektedir. Dolayısıyla insanın metafizik bir sebep olan duaya yönelmesine gerek yoktur. Çünkü mükemmel bir şekilde yaratılan insan akıllı, ihtiyaç duyulan bilgilere ulaşmak için yeterlidir. Bundan dolayı Allah'ın kitap ve peygamber göndermesine de ihtiyaç yoktur. Hâlbuki teistlere göre Allah'ın âlemi sürekli ve mükemmel olarak yaratması kötülüğü yok saymayı gerektirmediği

gibi, insanın Allah'tan müstağni olmasını da gerektirmemektedir. (Harman, 2017, s.44)

23- Deistik teoloji bireyle değil, mekanik evrenle ilgilidir. Bu manada evrenin sürdürülebilirliği, Tanrı'nın bireyin ve toplumun hayatında yer tutmasından, ahlaka kaynaklık etmesinden çok daha önemli olmaktadır. Deizm, Tanrının bilen, peygamber gönderen, duaları kabul eden bir varlık olarak sadece insanla değil, alemin içindeki diğer varlıklarla da ilişkisi olduğunu göz ardı etmektedir. (Düzgün, 2012, s.206)

24- Deizm, sahip olduğu ulûhiyet anlayışı ile dini hayata imkân vermemektedir. Deizmde, dayanma, bağlanma, teslim olma, dua, tövbe gibi dini hayatın merkezinde yer alan olgulara yer bulmak imkânsızdır. Deizmin Tanrısı kendisine ibadet edilen bir Tanrı değildir. (Arıcan, 2016, s.66) Çünkü deizmde Allah'ın içkinliği, kullarıyla olan ilişkisi neredeyse yok sayılmaktadır. (Coşkun, 2017b, s.45)

25- Tanrı-insan münasebetinin zayıflaması günümüz dünyasında insanları bunalıma sokmaktadır. Bu bağlamda insanın Tanrı'yla sağlam ve sıkı bir ilişkisinin olmasını neredeyse imkânsız hale getiren deizm, insanların hem inanç noktasında hem de ruhî açıdan savrulmalarına neden olmaktadır.

Sonuç olarak deizmde insanlara ilgisiz kalıp onların dua ve niyazlarını duymayan, insanlara dini ve ahlaki kuralları koymaktan aciz tamamen pasif bir Tanrı algısı mevcuttur. (Gündoğar, 2017, s.30)

III. BÖLÜM
İNANCIN İMAN HAYATINA
YANSIMASI VE İSLAM

Tanrı tasavvuru, insanın din ile ilişkisini belirleyen temel düşüncesi olmanın yanında varlıklar arasındaki ilişkilere dair düşüncesini de belirlemektedir. Bu anlamda Tanrı tasavvuru, Tanrı-evren, Tanrı-insan, insanın başta insan olmak üzere diğer varlıklarla ilişkisine bakış açısını da etkilemektedir. Tanrı tasavvuru; kişinin hayata, sanata, bilime, siyasete hatta kendi kendisine bakış açısını belirleyici bir özelliğe sahip olduğundan dolayı bir insanın özellikle Tanrı'ya inanırken kendisini aklından, vicdanından, iç dünyasından, ahlaki değerlerinden, sahip olduğu bilgi birikiminden ve kültüründen tamamen koparması mümkün değildir. (Ceylan, 2005, s.188-189)

Teistik dinlerin Tanrı tasavvurları arasında önemli sayılabilecek bir örtüşümden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda farklı semantik ve ontolojik sezgilere rağmen teistik dinlerin hepsi Tanrı'yı her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, mutlak iyi, mutlak irade sahibi, kendinden başka bütün varlıkların hür iradesiyle yaratan varlığı için kendinden başka hiçbir şeye dayanmayan, ezelî, ebedî vb. niteliklere sahip maddi olmayan bir varlık (zat) olarak tasavvur etmektedir. (Reçber, 2004, s.8)

Belli başlı tek tanrılı dinlerin tamamı Tanrının kâdir-i mutlak olduğunu kabul etmiştir. (Peterson,

2006, s.217) Buradan hareketle teistik dinlerin, iyi ve güçlü bir Tanrı'nın var olduğu ve evreni idare ettiği görüşünde oldukları görülür. (Yaran, 1997, s.21) Tanrının diğer varlıklarla ilişkisi bir Tanrı tasavvurunun en önemli niteliğidir. (Baykan, 2009, s.73) Deizm ile teizm arasındaki en temel farklılık, Tanrının alemi yarattıktan sonra müdahale edip etmediği ve buna bağlı olarak da vahyin kabul edilip edilmemesi hususunda ortaya çıkmaktadır. Bu noktada teistik Tanrı tasavvurunun ayırt edici özelliğinin tabiata ve tarihe müdahale eden bir Tanrı tasavvuru olduğunu söylemek mümkündür. (Baykan, 2009, s.77)

1. İSLAM DİNİNİN İNANCIN İMAN HAYATINA YANSIMASINA VERDİĞİ DEĞER VE ÖNEM

İslam düşüncesinin temel yönelişinin Allah, âlem ve insan münasebetlerini asla koparmama ya da zayıflatmama doğrultusunda olduğu görülmektedir. İslam inanç ilkelerine göre yaratıcı faaliyeti, ilmi, hikmeti ve lütfuyla Allah âleme her an müdahale eden yüce bir varlıktır. Allah ile âlem arasındaki yaratan- yaratılan ilişkisi, deizmin bir defa olup bitmiş ve artık söz konusu edilmemesi gerektiği vurgulanan bir yaratan yaratılan ilişkisi değildir. (Erdem, 1994, s.111)

İslam'da inancın makul ve rasyonel bir temele oturmasına yönelik bir kaygı ve endişe söz konusu olmamıştır. Çünkü Kur'an-ı Kerim, insanların zihinlerinde herhangi bir soru işareti kalmasına imkân vermeyecek şekilde hem gayba iman etmenin değerini vurgulamış hem de birçok ayette akletme, düşünme ve tefekkür etmenin inanan kişi için ne denli önemli olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık Batı'da, iman-akıl ilişkisindeki gerilim ve sıkıntı geçmişten günümüze hala çözüme kavuşmayı beklemektedir. Hristiyanlığın temel dini akidelerinin ilmî ve aklî bir şekilde izah edilmelerinin pek mümkün olmamasından dolayı Batıda iman-akıl ilişkisinin sağlıklı bir zemine oturmadığı görülmektedir.

İnsanın, günlük hayatında ilmi, dini, bedii ve estetik tecrübeleri çoğu zaman iç içe yaşadığı görülür. Bilgi unsuru, bütünlük arz eden beşeri tecrübenin belki de en kolay ayrılabilen yönüdür. Rasyonellik denince akla ilk gelen şey ise insanın bilen bir varlık olmasıdır. Kur'an'a göre, imanın rasyonelliği topyekûn beşeri tecrübeden gelir. İslamiyetin rasyonellik anlayışında nakil, akıl ve keşfin birlikte hareket ettiği görülür. İncanın rasyonelliğinin yeniden ve daha güçlü bir şekilde inşa edilebilmesi ise Kur'ani manada ilim ve hikmetin inşasına bağlıdır. (Aydın, 1986, s.20-21)

Hayata ve varoluşumuza anlam verme ile din arasında çok sıkı bir bağlantı olduğu görülür. (Koç, 1998, s.18) Bu bağlamda İslam dini madde ve mana, ceset ve ruh, fert ve toplum, dünya ve ahiret arasında denge kurabilen mutedil bir toplumun inşasını hedefler. İslam, insanın meta haline getirilmesini, ölçsüz davranışlar sergileyerek zevklerinin kölesi haline gelmesini önlemek istemiştir. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere İslami yapının en büyük özelliği, onun ahenk ve denge unsuru olmasıdır. (Özdeş, 2006, s.16)

Kur'an, insanları hidayete çağırırken, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren peygamberler aracılığı ile devam eden bütün bir vahyi geleneğe uygun şekilde onları fıtri olan asli yapılarına ve yaratılış gayelerine uygun bir hayat tarzına davet etmektedir. Kur'an'ın insanları davet ettiği bu yol, insanı anlam boşluğundan ve göreceliğin şüpheciliğinden kurtaran, onun Allah'la, evrenle, kendisi ve hemcinsleriyle olan ilişkilerini tevhide bütünlük içerisinde yeniden düzenleyen, dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan, aşırılıklardan uzak, denge ve itidal üzerine kurulan bir yoldur. Kur'an bunu yaparken bir taraftan semantik anlamda insanın kavram dünyasını düzenleyerek içeriğini doldurup yeniden dizayn etmiş; ontolo-

jik anlamda ise tevhide dayalı bir iman ve âlem telakkisini oluşturmak suretiyle insanın değer ve eylem boyutunu bu zemin üzerine inşa etmiş; ibadetlerle nefis tezkiyesini motive ederek bir tür oto-kontrol mekanizması oluşturmuştur. (Özdeş, 2006, s.21)

Kur'an, muhatabı olan insanın iç dünyasının eğitimi üzerinde yoğun bir biçimde durmak suretiyle onların akıllarına hitap ettiği oranda gönül dünyalarına da hitap eder. (Özdeş, 2006, s.12) Bu bağlamda mümin, her şeyin Tanrı'yla alakalı olduğu bir algı dünyasına sahip olduğundan dolayı ne isterse sadece Tanrı'dan isteyeceğinin bilincinde olan kimsedir. (Baykan, 2009, s.90) Bu Tanrı'dan bağımsız, kendi kendine işleyen bir dünya olabileceği tasavvurunun tam tersi bir anlayışı yansıtmaktadır. (Baykan, 2009, s.83)

İnsan aciz, zayıf, fakir ve sonsuz ihtiyaç içerisinde olmasına karşın Allah, insanı var eden, besleyen, büyüten, taleplerini görüp-gözetken ve onu asla yapayalnız bırakmayan rahmet sahibidir. Bu, inanan için hiç bir zaman unutulmaması gereken yaşamsal bir durumdur. Bu anlamda dua, Allah'a yönelmenin en saf ve en içten hali olarak karşımıza çıkar. (Baykan, 2009, s.117)

İnsan yukarıda da belirtildiği üzere Allah'a biyolojik, fiziksel, sosyal, psikolojik her açıdan muhtaçtır. Bu yüzden insan kendisini yaratan yüce Tanrı'ya karşı gönülden bir bağlılık, sevgi ve muhabbet içinde olmayı ister. O'na dua etmek, çeşitli söz ve fiiller ile kulluğunu göstermek ister. Tüm bunları yapabilmesi için de Tanrı'nın kendisini duyduğunu, gördüğünü ve üzerinde her türlü tasarrufa sahip olduğunu bilmesi, O'na sığındığı ve yalvardığı zaman kendisine cevap verileceği ümidinde olması gerekir. Dua kulun Allah'a yönelmesidir. Dua, kul üzerinde psikolojik manada bir rahatlama, huzur ve gönül tatmini meydana getirir. Duada Allah ile kul arasında bir vasıta yoktur. Kul, Yaratanına halini arz eder. Bu yüzden kul açısından dua etmek çok önemli bir ibadettir. (Dorman, 2009, s. 430-431)

İslam dininde Tanrı'nın âlem ve insanla olan münasebeti deizmin tam aksine canlı ve dinamik- tir. Yüce Allah başta insan olmak üzere yarattığı bütün varlıkların her halini bilmektedir. Allah kullarının dualarına icabet etmekte ve her daim onları koruyup gözetmektedir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetinde, incanın güçlü ve etkin bir şekilde iman hayatına yansıması hususuna vurgu yapıldığı görülmektedir.

Aşağıda ele almaya çalışacağımız ayetlerde de görüleceği üzere, Kur'an-ı Kerim, insanın dua etme, ibadet yapma, kulluk etme, salih amel işleme, tefekkür etme, akletme ve sorgulama kabiliyetini kullanma vb. eylemlerini çok değerli birer faaliyet olarak görmektedir, Kısacası Kur'an-ı Kerim, Tanrı'nın âlem ve insanla olan münasebetini sağlam ve etkin bir zemine oturtmayı hedeflemektedir.

1- Yaratan sürekli olarak yarattıklarıyla münasebet halindedir. Kur'an-ı Kerim Yüce Allah'ın insana kendinden daha yakın olduğu vurgusunu yapar.

Kur'an'da da belirtildiği üzere Allah, yarattığı insana şah damarından daha yakındır: *“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.”* (Kâf Sûresi, 50/16)

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili* adlı tefsirinde bu âyetle ilgili olarak şunları söyler:

“Ona ilminin yakınlığı ve ondan ve ahvalinden malumuna sanki zatı karib imiş gibi en gizli şeylerinden hiçbirisi hafî kalmayacak bir taalluk ile taalluk eder olmasıdır.” (Yazır, 2001, Cilt:7, s.212)

2- Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın her daim kuluyla

beraber olup kulunun her halinden haberdar olduğu ve yarattığı varlıkların her haliyle ilgilendiği hususuna sık sık vurgu yapıldığı görülmektedir.

“O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da O bana şifa verir. O, benim canımı alacak ve sonra diriltecek olandır.” (Şuara, 26/ 78-81)

“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah’ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizlice konuşmaz ki, dördüncüleri O olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları O olmasın. Bundan daha az, yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar, O mutlaka onlarla beraberdir. Sonra onlara yaptıklarını kıyamet günü haber verecektir. Allah, her şeyi hakkıyla bilir.” (Mücâdele Sûresi, 58/7)

Elmalılı Hamdi Yazır ilgili âyetin tefsirinde şu hususları belirtir:

“Görüp temaşa ettiğiniz göklerin ve yerin melekûtundan tedbir ve idaresinden onlarda gerek temekkün ve gerek cüz’iyyet suretiyle olsun her ne varsa Allah hepsini bilir.” (Yazır, 2001, Cilt: 7, s.419)

“Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah’ındır. Allah, her şeyi kuşatıcıdır.” (Nisâ Sûresi, 4/126) Bu âyetin tefsirinde Elmalılı, “Yalnız semavat ve arz-

dakiler değil onların maverasında gerek alem-i zihinde ve gerek alem-i hariçte şey denilebilen hiçbir mevcut yoktur ki, evvel-ü âhirinden, zâhir-ü batınından Allah Teala'nın ilm-ü kudreti ve hukm-i uluhiyetiyle muhat olmasın." der. (Yazır, 2001, Cilt:3, s. 106)

3- *"Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir. Her şeyden (hakkıyla) haberdar olandır."* (En'âm Sûresi, 6/103) Elmalılı'nın da belirttiği gibi, *"Basarlar O'nu idrak ve ihata edemezken, O basarları idrak ve ihata eder. O latif-ü habîr en gizli, en duyulmaz zannedilen şeylerden gönüllerin hiç kimselere açılmayan esrar-ü temayülâtından haberdardır. O, onlara kendilerinden yakındır"*. (Yazır, 2001, Cilt:3, s.525)

4- Kul bütün benliğiyle Allah'a dua ettiğinde duasına cevap alacağını ümit eder. Kur'an insanın bu ümidine çok güzel bir şekilde karşılık verir:

"Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınımdır. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler." (Bakara Sûresi, 2/186)

Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayetin tefsirinde âlemin kendi başına açıklanabileceğini, her hangi bir

doğüstü güce gerek olmadığını iddia eden natüralistlerin bu görüşlerinin Kur'an tarafından redd edildiğini belirterek şunları söyler:

“Burada Halık-ı Kainat olan Hakk Teala'yı bilmez, işitmez, kör, sağır bir kuvvet ederek namaz, oruç dua gibi ibadetleri, müracaatları faidesiz, lüzumsuz gibi gören cahil natüralistlere şiddetli bir red vardır.” (Yazır, 2001, Cilt: 2, s. 5)

“(Ey Muhammed!) De ki: ‘Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin!’” (Furkân Sûresi, 25/77) İnsan Rabbine sığındığı ve ona yöneldiği oranda mutlu ve huzurlu olur. Varoluşuna anlam ve değer katar. Bu manada dua insanı özüne götürür. Duadan uzaklaşmak ise insanın hem özünden hem de varoluşunun anlamından uzak kalması demektir.

5- İnsanın kendini yoktan var eden ve kendisine sayısız nimetler veren Rabbine karşı kulluk görevini yerine getirmesi, her daim O'na şükretmesi bu bağlamda Rabbiyle sağlam bir münasebet halinde olması çok önemlidir. Kur'an-ı Kerim insanların Allah'a kulluk etmelerini onların yaratılışlarının hikmet ve gayesi olarak görür:

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyât Sûresi; 51/56) Elmalılı'nın

da vurguladığı gibi, “Cin ve İns cinsinin hilkatlerinin hikmeti, Allah’ı tanıyıp O’na ibadet ve ubudiyet etmektir.” (Yazır, 2001, Cilt:7, s. 240)

6- İmanın içselleştirilmesi çok önemlidir. Bu mada imanın insanın bütün söz, davranış ve tutumuna sinmiş olması gerekir. Bu yüzden Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette iman etme ve salih amel işleme ayrılmaz bir bütün olarak sunulmuştur.

“Onlar ayaktaiken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. ‘Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru’ derler.” (Âl-i İmrân Sûresi, 3/ 191)

Elmalılı Hamdi Yazır’ın da ilgili ayetin tefsirinde vurguladığı üzere, “Bu ahval-i selâse, insanın bütün ahvaline şamildir. Ulu’l-u elbab her ne halde bulunurlarsa bulunsunlar, kalpleri zikrullahtan başka bir şey ile itmi’nan zevkini bulamadığından, zikrullahtan gaflet etmezler.” (Yazır, 2001, Cilt: 2, s.474)

“Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için devamlı bir mükâfat vardır.” (Tîn Sûresi, 95/ 6) Bu âyette, “İman edip mucebince Allah için güzel ameller işleyerek o ahsen- takvimi gaye-i kemaline götürmeğe çalışanların kesilmez bir ecrü

mükafata ermeleri” hususuna vurgu yapılmaktadır. (Yazır, 2001, Cilt: 9, s.154)

7- İnsan kaygıları, üzüntüleri, hayal kırıklıkları ve endişeleri olan bir varlıktır. Özellikle günümüz dünyasında insanlar bu duyguları çok daha yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu bağlamda her türlü maddi imkâna rağmen insanların mutsuz olduğu, hiçbir şeyden tatmin olamadığı görülmektedir. Kısacası modern hayat insani değerleri inşa etmekten ziyade onları ciddi anlamda tahrip etmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de insanın Allah’la olan irtibatını her daim canlı ve dinamik tutması gerektiği bu bağlamda insanın ancak Allah’ı anmakla sıkıntılarından kurtulabileceği vurgusu yapılır:

“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur. İnanan ve salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır.” (Ra’d Sûresi, 13/ 28-29) Elmalı’nın da ilgili âyeti tefsir ederken vurguladığı gibi, “Gönüllerin ızdırabı sükûn bulur, yatıştır. Allah deyince fikirler, gaye-i teharisine ermiş, mantıklar durmuş, bütün hissiyat, bütün ümidler, korkular son merci’ine dayanmış bulunur.” (Yazır, 2001, Cilt: 5, s.169)

Kur'an insanların hangi halde olursa olsun Rablerine sığınmalarını ister: *"Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz' derler."* (Bakara Sûresi, 2/156) Elmalılı'nın da belirttiği gibi, *"Allah mevcut ve baki oldukça, bizim için yeniden yeniye nice nice ruhaniyetlere, cismaniyetlere mazhariyyet daima mümkün ve namütenahi mümkündür."* (Yazır, 2001, Cilt:1, s.450)

8- Kur'an inananlardan sürekli olarak akıllarını kullanmalarını, ibret almalarını, var olan şeyler üzerinde derin derin düşünerek tefekkür etmelerini istemiştir. Bu hususla ilgili ayetlerden birkaç örnek verilmesi faydalı olacaktır:

"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten yağdırıp kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır." (Bakara Sûresi, 2/164)

"O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır." (Nahl Sûresi, 16/12)

“O, diriltendir, öldürendir. Gece ile gündüzün birbirini takip etmesi de O’na aittir. Hala aklınızı kullanmıyor musunuz?” (Mü’minûn Sûresi, 23/80)

“O, sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan (meniden), sonra ‘alaka’dan yaratan, sonra size (ana rahminden) çocuk olarak çıkararak, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlamanız için sizi yaşatan-dır. İçinizden önceden ölenler de vardır. Allah bunları, belli bir zamana erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar.” (Mü’min Sûresi, 40/ 67)

“Korku ve ümit kaynağı olarak şimşeği size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümden sonra diriltmesi O’nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır.” (Rûm Sûresi, 30/24)

İlgili âyetin tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır şu hususları vurgular:

“Akli olan çok düşünmeye hacet kalmadan bir hadis ile anlar ki, bunu yapan ölüleri diriltmeğe kadirdir. Ölmüş bir kavim de, bir şimşek parıltısı arasında semadan inen su gibi bir neş’e-i hayat ile diriliverir. Ve binaenaleyh hem O’nun azabından, yıldırımından korkmalı mağrur olmamalı, hem de rahmetine şevk-u ümid ile sarılmalı me’yus ol-

mamalı.” (Yazır, 2001, Cilt: 6, s.267)

Yukarıda değinmeye çalıştığımız Kur’an-ı Kerim ayetlerinden de net bir şekilde anlaşıldığı üzere İslam dininde inancın iman hayatına yansımaları hususu apayrı bir önem ve değere sahiptir. Bu bağlamda İslam dininde başta dua olmak üzere Allah’a ibadet etme, Allah’ın rızasını kazanmaya yönelik bir hayat yaşama, yaratılanı yaratandan ötürü sevme, her an Allah’ın huzurundaymış hissiyatında olma, hayatın her anında salih amel yapabilme esnekliğine sahip olma, aklını kullanma, tefekkür etme gibi hususlara sürekli olarak vurgu yapıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak Hristiyanlıkta geçmişten günümüze sağlıklı ve sağlam bir temele oturtulamamış olan Tanrı-âlem-insan münasebetinin İslam dininde ideal seviyede gerçeklik kazandığı görülmektedir. Buradan hareketle İslam dininde, deizmin ya da insanların deist bir tutuma sahip olma ihtimalinin çok zayıf olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bir yandan İslam dinini temsil ettiği iddiasında olan diğer taraftan ise dini kendi çıkar ve emellerine alet eden art niyetli kişilerin İslam dinine çok büyük zarar verdikleri hususu da göz ardı edilmemelidir. Bu kötü niyetli kişilerin yanlış tutum ve davranışları başta gençler olmak üzere

re toplumu ciddi manada rahatsız etmekte hatta onların dine karşı yer yer aşırı tepkilerde bulunmasına sebep olmaktadır. Bu sorunu çözmek için öncelikle gençlere ve toplumun diğer kesimlerine sağlıklı bir din eğitimi verilmelidir. Bu sayede onlar, deizm ya da ona benzer yanlış ulûhiyet anlayışlarından etkilenmeyecektir.

2. GENÇLERİMİZİ DEİZMDEN UZAK TUTMAK İÇİN YAPILMASI GEREKENLER

Gençlerimizin sağlam bir inanca ve sağlıklı bir iman hayatına sahip olmaları çok önemlidir. Bu yüzden onlara aklen, kalben ve ruhen tatmin olabilecekleri bir din eğitiminin sunulması gerekir. Böyle bir eğitim gençlerimizi her türlü olumsuz görüş ve anlayışa karşı koruyan bir kalkan vazifesi görecektir. Bu başlık altında gençlerimizi deizmden uzak tutabilmek adına neler yapılması gerektiği hususuna değinilecektir.

1- Gençlerimizin ilgi ve alakalarını çekebilecek bir din dili kullanılmalıdır. Bu dil onların duygu, düşünce ve davranışlarını olumlu anlamda etkileyebilecek bir özelliğe sahip olmalıdır. Bu noktada ilahiyatçılar, din görevlileri, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenleri ve İHL meslek dersleri öğretmenlerinin gençlerin hem İslam dinini sağlıklı bir

şekilde öğrenmelerini sağlayacak hem de dikkatlerini çekecek bir dil ve üsluba sahip olmaları gerekmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere günümüz insanına dinî tebliğ yapan uzmanların, irşat ile görevli vaizlerin, Kuran ve peygamber metodunu yeniden ele alarak, din dili, din eğitimi ve din psikolojisi çerçevesinde değerlendirmeleri çok önemlidir. (Erdoğan, 2018, s.803)

2-Genelde eğitim, özelde din eğitimi ile uğraşan herkesin çok güçlü bir empati duygusuna sahip olması gerekir. Bu bağlamda başta din görevlileri üzere dini değerleri insanlara iletme gayretinde olan kişiler, gençlerin ruh ve düşünce dünyalarına ulaşmak için elinden gelenin en iyisini yapma idealinde olmalıdır. bu noktada çağdaş Türk düşüncesinin en önemli düşünürlerinden biri olan Nurettin Topçu'nun din ve din adamlarına yönelik görüşlerinin izah edilmesi faydalı olacaktır.

Ahlak hamurumuzun mayası olan dinin, dindar halkta bir kabuktan ibaret kaldığını iddia eden Topçu'ya göre din artık insanlara hakikat ve insan sevgisi verememektedir. (Topçu, 1999c, s.12-13) Ona göre, irade terbiyesini en kuvvetli şekilde

vermesi gereken din adamları, ruhlara gıda verme konusunda başarısız olmuştur. (Topçu, 1999a, s.137) Din adamlarının ruhi hayat sahibi olma vasfını kaybetmiş olduklarını öne süren Topçu'ya göre bizlere İslam'ın ruhunu ancak ruhtaki cihadın ne olduğunu bilen gerçek din adamları anlatabilir. (Topçu, 2004, s.23)

Nurettin Topçu'ya göre gençlerin sağlıklı bir din eğitimi almasını sağlayacak olan din adamları aşağıda belirtilen özelliklere sahip olmalıdır:

a- Din adamı her şeyi okumalı, her ilme aşına olmalı, herkesi okutmak suretiyle insanların ilmi sevmelerine yardımcı olmalıdır.

b- Kitaba, gazeteye, şiire, romana, sahneye ve her sanata nüfuz etmelidir.

c- Halka şefkat ve hizmet elini uzatarak sâhipsiz ve yetim çocukları yetiştirmelidir.

d- Herkese hürmet ederek Allah'ın hiçbir kulu-na hakareti reva görmemelidir.

e- Her güzel emeğin hizmetinde olarak herkes-ten ziyade merhametli olmalıdır.

f- Din adamı hangi gaye uğrunda olursa olsun para ve menfaat endişelerinden uzak durmasını bilmelidir. (Topçu, 1999a, s.138)

Yukarıda belirtilen özellikleri kendinde toplamayı başaran bir din adamının dini eğitim verdiği gençlerin hem dine hem de din adamına bakışları çok sağlıklı olacaktır. Bu bağlamda gençler, inanç noktasında herhangi bir çelişkiye ya da açmazla düşmeden mutlu ve huzurlu bir şekilde dini hayatlarını sürdürebileceklerdir.

3- Muallim, ruhlar sanatkârı, dünyanın en büyük mesuliyetine sahip insanı olduğunu (Topçu, 1998, 62-63) asla unutmadan gençlerin karakter inşasında etkin bir rol üstlenmelidir. Bu bağlamda gençlerin ruhlarını inşa etmekle görevli olan öğretmenlerin aşağıda belirtilen özelliklere sahip olması gerekir:

a- Her şeyden önce muallim hayatımızın sahibi olmaktan ziyade sanatkârdır. Kullanıcısı değil yapıcısıdır. Seyircisi değil aktörüdür.

b- Muallim en doğru, en güzel hayat örneğini yapar, hazırlar, bize sunar; biz yaşarız. Bizim vazifemiz ise bu hayata anlayış katmaktır, anlayışla ona iştirak etmektir.

c- Muallim, geçeceği yol bütün engellerle örtülü olduğu halde, buna tahammül etmesini bilen, tahammül etmesini seven idealcidir.

d- Tahammülsüzlük ve şikayetin başladığı yer-

de muallimlik davası biter.

e- Muallimlik sevgi işidir, ruh sevgisidir. Bu manada ruhun ulvî isteklerine nefsinden herşeyi feda eden sevginin ferdi ulaştırdığı örnek insan mertebesidir.

f- Muallim, hepimizin her an muhtaç olduğu doktordur. O, iman ve anlayış vasıtaları ile bizi tedavi eder.

g- Ruhumuza aşılar yapan doktor olarak muallim aslında ruh dünyamızın hem duygu, hem bilgi, hem de irade bölgelerinde tedavisini ve aşılarını yapmaya mecburdur.

h- Bize mesuliyetin ne olduğunu bilen muallim lazımdır.

ı- Muallim sahip olduğu bu mesuliyetle içimizde en fazla hür olan insandır. Çünkü mesuliyetimiz, hürriyetimizin kaynağıdır.

i- Muallim; sabrın üstadı, ilmin hakikat olduğu için hayranı, ruhlara hakikat tohumlarını ektikten sonra onlardan feyz almanın değil de, onlardan mesul olmanın aşığı, hizmet ehli ve sonsuzluğa iman sahibi insandır. (Topçu, 1998: 66-71)

j- Muallim tüccar değildir. Maaş ve ücretinin azlığı, çokluğu davası içinde mesleğine kıymet

veren insanın bu mukaddes vazifeyi yaptığı söylenemez. Çünkü bu para değil, ruh işidir. (Topçu, 1998: 60)

k- Muallim, milletinin çocuklarına feda olmasını bilen kişidir. (Topçu, 1998: 102)

Yukarıda belirtilen özelliklere sahip olan bir öğretmen tarafından eğitilen gençlerin dini, ahlaki, milli ve manevi değerlerine sahip çıkma noktasında herhangi bir sorun yaşamayacakları ve deizm gibi yanlış ulûhiyet anlayışlarına itibar etmeyecekleri rahatlıkla ifade edilebilir.

4- Modern çağın inanç problemlerine ihtiyaca uygun modern çözümler üretmek ve bunun için gerekli olan araçları en güzel şekilde kullanmak şarttır. Özellikle gençlerin bilime ve felsefeye olan ilgileri görmezden gelinmeyerek dini inancın bunları teşvik ettiği gerçeği güçlü bir şekilde ifade edilmelidir. (Dorman, 2017b, s. 239)

Akıl önemine Kur'an kadar vurgu yapan başka bir dinî metin yoktur. Bu bağlamda Kur'an'da hemen her fırsatta insanların hem Allah'ın vahiy ile gönderdiği ayetler hem de evrende yaratmış olduğu deliller üzerinde akıl yürütüp derin derin düşünülmesi gerektiği vurgulanmıştır. (Dorman, 2017a, s.18)

5- İslam inancının temel ilkelerini içselleştirmemiz ve en güzel şekilde hayatımıza yansıtarak etrafımıza örnek olmamız hayati öneme sahiptir. (Dorman, 2017b, s. 240) Böylelikle gençlerimizin dine ve dini değerlere karşı çok olumlu bir tutuma sahip olmaları sağlanacaktır.

6- Kendi içimizdeki bozulmaları düzelterip iyileştirmeye gayret etmediğimiz sürece özellikle gençlerin dinden uzaklaşması ya da son derece yanlış bir din algısına sahip olmaları kaçınılmaz bir son olacaktır. Bu yüzden inananlar olarak acilen doğru bir peygamber algısına ve peygamberimizin örnekliğinde doğru bir din anlayışına sahip olmamız şarttır. (Dorman, 2017a, s.17)

7- Doğru bir din anlayışına sahip olunduğu ve gençlerimize hakiki manada rol model olunduğu zaman deizmin gençlerimize yönelik bir tehdit unsuru olmasının önüne geçebiliriz. Bu bağlamda dini inancın sağlam bir temel üzerine inşa edilmesi bu inancın iman hayatına yansımalarının da sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

8- Gençlerimizin Nurettin Topçu, Erol Güngör, Sezai Karakoç gibi hem felsefî ve metafizik alanda derinleşmiş hem de dini, milli, ahlaki ve manevi değerleri içselleştirmiş olan düşünürlerden

haberdar olmaları sağlanmalıdır. Böylelikle onlar bu düşünürlerin eserlerini inceleyerek felsefî düşünüşün dine karşı olmak bir yana dini hayatın derinliğine ne denli olumlu katkıları olduğunu somut olarak görebileceklerdir.

9- Kendilerine Müslümanız diyen insan yığınının ibadetlerinin, ruhsuz bir iskeletten koparılmış parçalara benzediğini iddia eden (Topçu, 2004, s.27) Topçu, irade terbiyesini en kuvvetli şekilde vermesi gereken din adamlarının ruhlara gıda verme konusunda başarısız oldukları inancındadır. (Topçu, 1999a, s.137) Bu yüzden din adamları, gençlerimize inancın insan hayatına heyecan ve anlam kattığını öğretme gibi bir sorumluluğa sahip olduklarını asla unutmamalıdır.

10- İnsanın asıl mayası ıstıraptır. Nurettin Topçu'nun da vurguladığı gibi ıstırapsız yapılan dua bir şarlatanlıktan ibarettir. Ona göre ıstırap, harfsiz, sözsüz, sessiz konuşabilen kalbin dilidir. (Topçu, 1999b, s.78) Günümüz gençliğine, ıstırap sahibi olmanın bir insan için ne denli önemli olduğu öğretilmelidir.

11- Gençliğe Nurettin Topçu'nun Yarınki Türkiye adlı eserinde vurguladığı idealin aşısı yapıldığında onların hem inanç hem de düşünce dün-

yalarında çok sağlıklı bireyler olarak yetişmeleri sağlanabilecektir. Topçu'nun idealize ettiği gençlik aşığıda belirtilen özelliklere sahiptir:

“Yarınki Türkiye'nin kurucuları, yaşama zevkini bırakıp yaşatma aşığına gönül verecek, sabırlı ve azimli, lakin gösterişsiz ve nümayişsiz çalışan, ruh cephesinin maden işçileri olacaklardır. Bu ruh amelesinin ilk ve esaslı işi, insan yetiştirmektir. Hünnerleri hep fedakârlık olan bu hizmet ehli gençler, hizmetlerinin mükâfatını da hizmet ettikleri insanlardan beklemeyecekler, sonsuzluğı sundukları eserin sesinin akislerini yine sonsuzluktan dinleyeceklerdir.” (Topçu, 1999c, s.14)

12- İnsandaki sonsuzluk duygusu aynı zamanda ruhun sonsuzluk için yaratıldığıının bir işaretidir. İnsan, kendinde bulunan aklın yargılama gücünü düşündüğünde dahi başıboş, amaçsız ve abes yaratılmadığını, ahiret hayatının mutlaka olması gerektiğini rahatlıkla kabul eder. Ahiret hayatının olmadığına inanmak ve yaşamın sadece dünya hayatından ibaret olduğunu iddia etmek doğal olarak hikmet dışı bir yaratma düşüncesini beraberinde getirecektir. Oysa gerek evrende görülen düzen ve gerekse insanın mükemmel bir varlık oluşu sıradan/ bayağı bir yaratılış olmadığıının en açık göstergesidir. Akıl, şuur ve idrak

sahibi insanın yaşamının, ölümle sonuçlanacak bir dünya hayatına indirgenmesi, amaçsız ve gayesiz olması, hikmetle bağdaşmayacağı gibi akıl ve mantıkla izahı da mümkün değildir. (Erdoğan, 2018, s.800)

Günümüz dünyasında gençler başta olmak üzere toplumun ahiret algısının güçlendirilmesi çok önemlidir. Kur'an-ı Kerim'in ilgili ayetinde de vurgulandığı üzere; *"Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edersesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır."* (Abese Sûresi, 80/ 33-37) Bu manada Elmalılı Hamdi Yazır'ın da değindiği gibi, *"Onun ehemmiyeti başkalarını düşünmeğe, imdad etmeğe meydan vermedikten başka onlardan kaçırır, hepsini feda ettirir."* (Yazır, 2001, Cilt: 8, s.423)

SONUÇ

İçinde yaşadığımız çağ insanların dinî, aklî ve ruhî tatmin noktasında çok ciddi problemlerinin olduğu bir çağdır. Küçük şeylerden mutlu olmak, kanaatkar olmak, sabırlı olmak, empati yapmak, vicdan sahibi olmak, merhametli olmak gibi insani erdemler göz ardı edilmenin ötesinde neredeyse yok sayılmaktadır. Aynı şekilde günümüzde insanlar, inancın iman hayatına yansımaları, dini değerlerin insan hayatını yönlendirmesi, inancın içselleştirilmesi gibi konularda da aşılması güç sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar genç nesilde daha bariz bir şekilde gözlenmektedir.

Modern uygarlık insana lazım olan şey hariçinde her şeyi vermekte ve insanı ruhtan yoksun bırakmaktadır. İnsanların bu kadar çok alternatifine sahip olmakla birlikte daha önce hiç olmadığı kadar da yaşamaktan bu denli sıkılmış olmaları izahı çok zor olan bir durumdur. (Öztaş, 2006, s.3) Modern insan, dinin ve Tanrı'nın "sunduğu" dünya yerine kendi "kurduğu" dünyada yaşamak istemektedir. (Öztaş, 2006, s.1) Bunun doğal bir sonucu olarak insanlar dinin ve dini değerlerin kendilerine hiçbir şekilde müdahale etmediği bir hayatı arzu etmektedir. İşte deizmin ulûhiyet anlayışı tam olarak burada devreye girmektedir. Âleme müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışıyla

birlikte akıl ve bilimin insanların her tür soru ve sorununa çözüm bulacağı iddiasında olan deizm, gençlerin çoğuna cazip gelmektedir.

Deizmin köklerini Müslüman mahallede ara-
mamak gerekir. Çünkü Kur'an'ın Tanrı'sı, hiçbir
durumda deistik karaktere bürünebilecek bir ya-
pıda sunulmamıştır. (Okumuş, 2017, s.183)

Batıda sorun bizzat dindeyken, bizde dini an-
layıştadır. Bu bağlamda İslam dininde insanların
deizme yönelmelerine neden olabilecek hiçbir un-
surun bulunmadığını asla akıldan çıkarmamak
gerekir. Batıda deizme götüren süreç doğrudan
dinden kaynaklıyken bizde gençleri deist bir tutu-
mu benimsemeye götüren süreç dinden değil dini
ve dinî değerleri temsil iddiasında olan kişilerin
şahsi yanlışlarına verilen tepkiden kaynaklıdır.
Bundan dolayı başta din adamlarımız olmak üze-
re Müslüman olan herkesin inanç sahibi kişiler
olarak mesuliyet ve sorumluluklarının farkında
olması şarttır.

Akıl ve bilimin insan hayatına yön vermede çok
etkin olduğu bilinen bir gerçektir ancak bunların
insanoğlunun bütün soru ve sorunlarına çözüm
getirmesinin imkânsız olduğu daha bariz bir ger-
çekliktir. İnsanoğlu sadece akıldan ibaret olan bir

varlık değildir. İnsanın aklının yanı sıra, inanç dünyasının, gönlünün, duygularının, hislerinin, kaygı ve endişelerinin de tatmin olması gerekir. Bu hususları dikkate almadan insanı anlamak neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden insan bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmalıdır.

İnsanın sadece akılla maddi ve manevi dünyasında ideal bir mutluluğu yakalaması imkânsızdır. Çünkü her akıl sahibi insan bir davranışı farklı bir şekilde algılayabilmekte ve yorumlayabilmektedir. Bu yüzden de herkes için geçerli olabilecek bir değer insan aklı tarafından inşa edilememektedir. Bunun için aklın üstünde, her kişinin saygı göstereceği bir mercinin olması gerekir. Bu merci ise ilahi vahiy ve peygamberdir. Tanrı inancıyla beraber vahiy ve peygamber olmaksızın bütün insanların kabulleneceği bir değer oluşturmak mümkün değildir. Pratiği olmayan teoriler insanlığa pek fazla bir şey sunamamıştır. (Gündoğar, 2017, s.39)

Hristiyanların temel dini akidelerini makul bir şekilde savunamama ve kilise baskısından kaynaklı olarak deizmin ulûhiyet anlayışını benimsemiş olmaları anlaşılır bir durumdur. Aynı şekilde Hristiyanların, kilisenin dogmalarına ve katı tutumuna bir tepki olarak akli ve bilimi vahyin önüne

almaları da akıl-iman ilişkisi noktasında geçirmiş oldukları sıkıntılı tarihi süreç de göz önünde bulundurulduğunda izah edilebilir bir durumdur. Ancak sürekli olarak akletmeye, düşünmeye, tefekkür etmeye vurgu yapan, ilmi teşvik eden, inancın makullüğü noktasında sıkıntısı olmayan İslam dininde deizmin yer bulma şansı yoktur. Bu bağlamda gençlerimizin deizme yönelmelerinde İslam dininin değil, Müslüman olan kişilerin dini ve dini değerleri temsil noktasında sergiledikleri yanlış tutum ve davranışların etkili olduğunu unutmamak gerekir.

Hiç kimse, genelde bir Müslümanın, özelde ise bir Müslüman gencin deizme yönelik eğilimine kendisi hiç şahit olmadı diye, böyle bir vakanın hiç olmadığına dair hüküm verme hakkına sahip değildir. Aynı şekilde hiç kimse de bu minvaldeki vakalarla kendisi daha yoğun bir şekilde karşılaşıyor diye, onun yaygın olduğu yönünde sonuç çıkarmaya hak sahibi değildir. (Peker, 2018, s.30) Bu noktada yapılması gereken şey acilen doğru bir peygamber algısına ve peygamberimizin örnekliğinde doğru bir din anlayışına sahip olmaktır. Kendi içimizde olan bozulmaları düzeltip iyileştirmeye gayret etmediğimiz sürece özellikle gençlerin dinden uzaklaşması veya son derece yanlış

bir din algısına sahip olmaları kaçınılmaz bir son olacaktır. (Başcı, 2018, s. 38)

Günümüzde deizm gibi din dışı inanışlara yönelimin önüne geçmenin en uygun yolu, Müslüman toplumların fert ve aile ekseninde şekilci değil, İslam'ın özü ve evrensel ilkesi olan güzel ahlak prensibini, hayatın tüm alanlarına şamil kılarak, etrafına sevgiyi ve saygıyı yansıtan bir dindarlık modelini geliştirmektir. (Erdoğan, 2018, s.804)

Son derece zengin ve çeşitli dini fikirlerin doğup geliştiği İslam aleminde deizm diye adlandırabileceğimiz bir tasavvur oluşmamıştır. Buradan hareketle deizmin daha ziyade Batı inancı ve düşüncesi çerçevesinde ele alınması gereken bir konu olduğu söylenebilir. Ancak bugün Batı'nın siyasi ve kültürel egemenliğinin oluşturduğu etkiyle farklı kültür ve inanışlar üzerinde deistik anlayışla benzeşen yorumlara rastlamak mümkün hale gelmiştir. (Baykan, 2009, s.79-80)

Sonuç olarak deizmin İslam dininde kendine yer bulmasının çok zor olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla birlikte gençlerimizin deizme ve deist bir tutuma yönelmelerinin nedenlerini bütün boyutlarıyla araştırmak suretiyle gerekli tedbirleri almamız gerektiği gerçeğini de asla yok saymamalıyız.

KAYNAKLAR

- Allen, Diogenes, (1985), *Philosophy for Understanding Theology*, Atlanta: John Knox Press.
- Akdemir, Ferhat, (2005), "Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme", On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:18-19, Samsun, s. 347-363.
- Arıcan, Musa Kazım, (2016), "Ulûhiyet Anlayışları", Din Felsefesi El Kitabı (Ed. Recep Kılıç, Mehmet Sait Reçber), Ankara: Grafiker Yayınları, s.59-78.
- Arslan, Ahmet, (2017), *Felsefeye Giriş*, Ankara: BB101 Yayınları.
- Aydın, Mehmet S., (1999), *Din Felsefesi*, İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aydın, Mehmet S., (1986), "Allah'ın Varlığına İnanmanın Aklîliği", İslâmî Araştırmalar, Sayı:2, Ankara, s.12-21.
- Aytepe, Mahsum, (2017), *Deizm-Bilim İlişkisi ve İslam Düşüncesi*, Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm, (Editörler Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız), Van: Ensar Neşriyat, s. 193-214.
- Başcı, Vahdettin, (2018), *Deizm Kavramı ve Ortaya*

Çıkardığı Problemler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22(1), s.33-40.

Baykan, Erdal, (2009), *Dua Üzerine Din Felsefesi Okumaları*, İstanbul: Bilge Adamlar Yayınları.

Cevizci, Ahmet, (2005), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Ceylan, Ahmet, (2005), *Deistik Tanrı Tasavvuru ve Hayata Yansımaları*, Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Sakarya, s.181-203.

Collingwood, Robin George, (1999), *Doğa Tasarımı*, (Çev. Kurtuluş Dinçer), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Coşkun, İbrahim, (2017a), *"Günümüzde Deizm, Ateizm ve Nihilizmi Doğuran Sebepler"*, Diyanet Aylık Dergi, Ağustos, Sayı: 320, Ankara 2017, s.10-13.

Coşkun, İbrahim, (2017b), *Modern Çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları*, Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm, (Editörler Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız), Van: Ensar Neşriyat, s. 41-70.

Çınar, Aliye, (2018), *Deizm ve Ateizm Üzerine*, İs-

tanbul: Köprü Kitapları.

Dorman, Emre, (2009), *Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Dorman, Emre, (2017a), “*Modern Çağda Deizmin Popülerleşmesi ve Sebepleri*”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ağustos, Sayı: 320, Ankara, s.14-18.

Dorman, Emre, (2017b), *Tarihsel ve Teolojik Açından Deizm ve Eleştirisi*, *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, (Editörler Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız), Van: Ensar Neşriyat, s. 217-242.

Draper, Paul, (2005), “*God, Science, And Naturalism*”, *The Oxford Handbook of Philosophy of Religion*, (Ed. William J. Wainwright), New York: Oxford University Press, s.272-303.

Düzgün, Şaban Ali, (2017), “*Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin*”, *Diyanet Aylık Dergi*, Ağustos 2017, Sayı: 320, Ankara, s. 6 - 9.

Düzgün, Şaban Ali, (2012), “*Varlık*”, *Kelam El Kitabı* (Ed. Şaban Ali Düzgün), Ankara: Grafiker Yayınları, s.193-218.

Erdem, Hüsameddin, (1994), “*Deizm*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul: Türkiye

Diyaret Vakfı Yayınları, s. 109-111.

Erdoğan, İbrahim Halil, (2018), *Deizm Ve Tabii Din Arayışı Bağlamında Bir Analiz*, Cilt:11, Sayı:57, s.789-804.

Ertürk, Ramazan, (2012), *Varoluşsal Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Yarın Yayınları.

Evkuran, Mehmet. (2015), “Eş’arî Kelam Sisteminin Teolojik Temelleri Üzerine – Deizm Bağlamında Bir Tartışma-”, Uluslararası İmam Eş’arî ve Eş’arilik Sempozyumu Bildirileri içinde, İstanbul: Beyan Yayınları, s. 35-48.

Flew, Anthony, (1979), *A Dictionary of Philosophy*, UK- London: Palgrave Macmillan.

Gilson, Etienne, (1986), “Tanrı ve Felsefe”, (Çev. Mehmet Aydın), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Gorham, Geoffrey , (2010), “Early Modern Philosophical Theology in Great Britain”, A Companion to Philosophy of Religion, (Ed. Charles Taliaferro, Paul Draper and Philip L. Quinn), United Kingdom: Blackwell Publishing, s. 124-132.

Goldmann, Lucien, (1999), *Aydınlanma Felsefesi*, (Çev. Emre Arslan), Ankara: Doruk Yayınları.

- Gould, Rebecca Kneale, (2005), *"Deism"*, Encyclopedia of Religion and Nature, Ed. Bron Taylor, London & New York: Continuum, s. 462-464.
- Güçlü, Abdülbâki, Uzun, Erkan, Uzun, Serkan vd., (2003), *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gündoğar, Hamdi, (2017), *Deizm; Aklın Tanrılaştırılması ya da Sorumsuz Özgürlük*, Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm, (Editörler Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız), Van: Ensar Neşriyat, s. 29-40.
- Harman, Vezir, (2017), *Kelâm İlminin Deizm Eleştirisi Bağlamında Akıl ve Âlem Tasavvuru*, Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s.13-51.
- Kılıç, Recep, (2000), *İslâm ve Çalışma Üzerine Felsefi Bir Değerlendirme*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:40, Sayı:1, s.117-136.
- Kıllıoğlu, İsmail, (1990), *"Deizm"*, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, İstanbul: Risale Yayınları, s.311-313.
- Koç, Turan, (1998), *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Köktaş, Mümin, (2017), *Aydınlanma, Hristiyanlık ve Deizm*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler

Dergisi, Cilt:17, Sayı:1, s.143-158.

Kur'an-ı Kerim Meâli, (2014), Haz. (Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Okumuş, Namık Kemal, (2017), *Yetersiz Bakiye: Deizm'in Tanrı Tasavvuru ya da Sünnetullah Yasaları ve Deizm İlişkisi Üzerine Bazı Tespitler*, Din Karşısı Çağdaş Akımlar ve Deizm, (Editörler Vecihi Sönmez, Burhaneddin Kıyıcı, Metin Yıldız), Van: Ensar Neşriyat, s. 173-192.

Ögçem, Ergin, (2013), *Ateizmden Deizme Antony Flew*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Özdeş, Talip, (2006), *Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: X, sayı: 2, s. 5-21.

Öztaş, Mehmet, (2006), *Deizm ve Dinî Hayat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Peker, Hasan, (2018), *Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 8, s.13-42.

Peterson, Michael vd., (2006), *Akıl ve İnanç Din Fel-sfesine Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları.

Reçber, Mehmet Sait, (2016), *“Din Felsefesi”*, Din Felsefesi El Kitabı (Ed. Recep Kılıç, Mehmet Sait Reçber), Ankara: Grafiker Yayınları, s.13-28.

Reçber, Mehmet Sait, (2004), *Tanrı’yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, Ankara: Kitâbiyât Yayınları.

Rowe, William L., (2000), *“Deism”*, Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy, London and New York: Routledge, s.198.

Şekerci, Ahmet Erhan, (2016), *Aydınlanma ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Taliaferro Charles and Marty Elsa J., (Editor), (2010), *A Dictionary of Philosophy of Religion*, New York London: Continuum Publishing.

Topaloğlu, Aydın, (1999), *Ateizm ve Eleştirisi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Topçu, Nurettin, (1999a), *Ahlâk Nizamı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, Nurettin, (1999b), *Var Olmak*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, Nurettin, (1999c), *Yarınki Türkiye*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, Nurettin, (1998), *Türkiye’nin Maarif Davası*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, Nurettin, (2004), *Kültür ve Medeniyet*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tüzer, Abdullatif, (2016), *Mehmet S. Aydın'ın Hayali: Aşırı Rasyonel Din Felsefesi Tavrının Eleştirisi*, Beytulhikme An International Journal of Philosophy Volume: 6 Issue: 2, s.273-293.

Westphal, Merold, (2010), *"The Emergence of Modern Philosophy of Religion"*, A Companion to Philosophy of Religion, (Ed. Charles Taliaferro, Paul Draper and Philip L. Quinn), United Kingdom: Blackwell Publishing, s. 133-140.

Wood, W. Allen, (2011), *Kant'ın Deizmi*, Çev. Necmettin Tan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52:1, (2011), s. 327-347.

Yaran, Cafer Sadık, (2017), *Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Yaran, Cafer Sadık, (1997), *Kötülük ve Theodise*, Ankara: Vadi Yayınları.

Yazır, Elmalılı Hamdi, (2001), *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul: Merve Yayınları.

Yıldırım, Ali, (2016), *Postmodern İnsanın Tanrı Anlayışı*, Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, s.47-54.

